

Ruohovartiset kasvit

Horkkakatkero

Gentianella amarella

Teksti ja aineistonkeruu: Noora Kallioniemi

Monien ruohovartisten kasvien tutkiminen sanomalehtiaineiston avulla poikkeaa nisäkkäiden ja lintujen tutkimisesta. Kasvilajiston muutokset huomioidaan lehdistössä usein vasta, kun lajit ovat tulleet uhanalaisiksi. Esimerkiksi niittykasvi horkkakatkero ei anna yhtään osumaa *Fauna et Flora Fennica* -hankkeen tutkimusvuosilta 1800–1969. Elias Lönnroten käyttämällä nimellä arokatkero kasvista löytyy yksi maininta vuodelta 1917, joka sekin käsittelee kasvin katoamista Käkisalmen luonnosta:

Lajista käytettyjä nimityksiä

horkkakatkero, arokatkero,
horkkaheinä, katkeraheinä,
niittykatkero, pässinkellukka,
ängsgentiana

Toinen mainittu laji oli ennen edustettuna muutamalla nurmikolla lähellä sitä tietä, joka on kaupungin ja turvalaitoksen välillä. Aikainen ruohon niittäminen lehmien rehuksi ennen kuin kasvi kukkii lienee aiheuttanut sen häviämisen tältä kasvupaikalta, joka oli ainoa tunnettu kohta, missä se kaupungin välittömässä läheisyydessä esiintyi. (*Luonnon Ystävä* 4/1917)

Horkkakatkero oli yleinen kasvi perinteisen maatalouden aikana, mutta elinkeinoraken-

Kuva 2. *Horkkakatker* Plantarum indigenarum et exoticarum icones ad vivum coloratae -teoksessa (1788).

teen muutokset näkyvät sen levinneisyydessä. Samalla horkkakatkeron puuttuminen lehtiaineistosta kertoo myös lehdistön ja kenties ihmisenkin toimintatavoista, sillä pieniin arkisiin asioihin ei välttämättä kiinnitetä huomioita, ennen kuin ne ovat vaarassa kadota. Myöhemmästä aineistosta kasvista on havaintoja viideltä paikkakunnalta: Heinola, Lohja, Kuusamo, Kiiminki ja Puolanka.

Horkkakatker

 ilmestyi sanomalehtiaineistoon varsinaisesti vasta vuonna 1982, kun Pirkanmaalla saatiin valmiiksi selvitys alueen uhanalaisista kasveista. Tampereen kasvitieteellinen yhdistys oli aloittanut alueen uhanalaisten kasvien luetteloinnin vuonna 1977 ja Tampereen seutukaavaliiton myötävaikutuksella valmistui käytännön suojelutoimia palveleva loppuraportti. Selvityksen mukaan alueelta oli hävinnyt kokonaan ainakin seitsemän kasvilajia, erittäin uhanalaisiksi luokiteltavia kasveja oli yhdeksän ja uhanalaisiin kasveihin luokiteltiin 17 lajia. Pirkanmaalla erittäin uhanalaisiksi kasveiksi selvityksessä todettiin mähkä, ketopiippo, lettosarja, viitasara, kaitakämmekkä, rantalitukka, luhtaorvokki, horkkakatker ja pikkukihokki. (*Etelä-Suomen Sanomat* 10.3.1982)

Tähän selvitykseen palattiin lehdistössä 20 vuotta myöhemmin, kun 2000-luvun alussa kirjoitettiin biologi Marko Vauhkonen kymmenen vuotta kestäneestä tutkimustyöstä, jota verrattiin aiempaan tutkimukseen. Hänen mukaansa Päijät-Hämeessä oli yli 50 kasvilajia, joista oli syytä olla huolissaan. Vauhkonen nosti luonnonsuojelun peruskysymyksen: mikä on ihmisen vastuu muista lajeista, ja mitkä lajit on oikeus hävittää? Jos katkerot kaatoavat Hämeestä ja Pirkanmaalta ei maailma siihen kaadu, mutta ei voi olla hyväksyttävää,

että ihminen vauhdittaa kehitystä moninkertaisesti. Kasvien uhanalaisuuden vauhdittajana on usein ihmisen toiminta, kuten rakentaminen ja metsähakkuut. Vauhkonen mukaan salakavalampia syitä lajien häviämiseen ovat myös yhteiskunnan rakenteelliset muutokset, kun maatilat jäävät tyhjiilleen ja autioituvat. (*Etelä-Suomen Sanomat* 14.7.2001)

Vuonna 2001 *Suomen Kuvalehdessä* kirjoitettiin, että voimajohtoaukeilla oli myönteinen vaikutus monien niittylajien esiintymiseen. Tutkitulta 77 johtoaukealta löytyi kymmeniä tuoreiden ja kuivien niittyjen kasvi- ja perhoslajeja, joista osa oli taantuneita lajeja. Muutamilta johtoaukeilta löytyi myös valtakunnallisesti uhanalaisia niittykasveja, kuten hirvenkello ja horkkakatker. Lajien voimakkaan vähentymisen syyksi mainittiin maatalouden tehostuminen. Fingridin kunnossapitopäällikkö Ari Levulan mukaan joh-

toaukeat peittivät Suomen metsämaista noin 50 000 hehtaaria, eli kymmentä Nuuksion kansallispuiston tavoiterajausta vastaavan alueen. Levolan mukaan: ”Olisi hyvä, jos johtoukeille löytyisi kelkkareittien ja joulukuu-sien kasvatuksen lisäksi muutakin käyttöä.” (*Suomen Kuvalehti* 3.8.2001)

Kesällä 2003 Suomen ympäristökeskus (SYKE) toivoi luonnossa liikkujilta havain-toja uhanalaisista katkerokasveista. Perinteiset maatalouden maankäytön muodot, kuten laidunnus ja niitto ovat vähentyneet, mikä on näkynyt kasvien levinneisyydessä ja niistä teh-tyen havaintojen määrässä. Lisäksi keinolan-noitteet rehevöittävät kasvupaikkoja. SYKE:n perinnemaisemien inventoinnin yhteydessä tarkistettiin katkeroiden kasvupaikkoja eri puolilla maata vuosina 1992–1998. (*Hangö-tidningen* 18.7.2003)

Horkkakatkerokero mainittiin 2020-luvulle tultaessa usein esimerkkinä ”vieraslajitais-telussa”, jonka elintilaa komealupiini valtasi (*Uutisuutiset* 1.7.2021). Lupiini yksipuolistaa luontoa ja uhkaa erityisesti niitty- ja ketola-jistoa. Sen kerrottiin lehtijutuissa uhkaavan suurta joukkoa yksittäisiä kasvilajeja, kuten hirvenkelloa ja uhanalaisia ketolajeja kuten horkkakatkerokero, ketokatkerokero, idänkurho, län-nenkurho, suikeanoidanlukko, saunionoi-danlukko, ketonukki ja laukkaneilikka. (*Län-si-Suomi* 25.07.2017)

Vuonna 2018 ympäristön muutoksiin oli havahduttu ja käytännön suojelutoimiin ryh-dytty. Esimerkiksi Lohjalla perinnebiotoop-peja hoidettiin luonnon monimuotoisuuden turvaamiseksi järjestämällä niittotalkoita. Pai-kallisella kedolla pyrittiin säilyttämään koko maassa uhanalainen horkkakatkerokero, jolla oli tiettävästi vain kaksi kasvupaikkaa Uudella-maalla. (*Ykköslöyly* 18.7.2018)

Perinnebiotooppien hoidolla suojellaan katoavia luontotyyppisiä. Perinnebiotoopit ovat perinteisen maatalouden muovaamia niittyjä ja laitumia, joille on vuosisatojen aika-

na kehittynyt omaleimainen ja rikas eliölajisto. Niityt, kedot ja hakamaat ovat laidunnuksen ja niiton loputtua kasvamassa umpeen. Myös muut maankäytön muutokset, kuten pelto-maan raivaus ja rehevöityminen, ovat syynä perinnebiotooppien uhanalaistumiseen. Noin 90 % perinnebiotooppien luontotyypeistä on jo luokiteltu joko äärimmäisen tai erittäin uhanalaisiksi. Perinnebiotooppien lajisto on poikkeuksetta hyvin monipuolinen. Esimer-kiksi niityillä ja kedoilla on paljon erilaisia pienruohoja ja näyttäviä kukkakasveja, jotka taas houkuttelevat paikalle myös runsaasti monenlaisia hyönteisiä, kuten perhosia. Maan ja kasvillisuuden kulutus on mahdollistanut perinnebiotooppien syntymisen. (*Ykköslöyly*, 18.7.2018; *Länsi-Uusimaa*, 19.7.2019)

Kuusamossa Oulangan kansallispuistoon johtavan Liikasenvaarantien uudistamisen yhteydessä perustettiin horkkakatkerolle väli-aikaiset ekohotellit, eli siirtoistutukset. Kasvit siirrettiin pois työmaan alta ja ne palautettiin kasvupaikoilleen, kun työt saatiin valmiiksi. Kunnostuksessa pyrittiin huomioimaan luon-toarvot. (*Koillissanomat* 24.10.2019) Rahoi-tuspäätös tien kunnostukselle tuli lopulta niin nopeasti, että uhanalaiselle kasville oli käydä huonosti:

Horkkakatkerokero on uhanalainen ja erityi-sen suojeltava laji, joka on löytänyt uuden kasvupaikan kalkkiseutujen tienpienta-reilta sen jälkeen, kun vanhat laidunniityt ovat kasvaneet umpeen. Se on kansallis-puiston ulkopuolella merkittävin Liika-senvaarantien kunnostushanketta koske-neista lajeista. Valitettavasti oli selvää, että tien kunnostuksessa sille kävisi huonosti. (*Koillissanomat* 21.9.2020)

Ely-keskuksen uutiskirjeen mukaan asuk-kaat viihtyivät hotelleissa ja lisääntyivät hyvin kahden vuoden ajan. Paakut asukkaineen ja irtomaa siemenineen siirrettiin takaisin uu-

situlle tienpientareelle. Siirrot onnistuivat hyvin, mutta uusien tienpientareiden olosuhteet eivät kaikilta osin vastanneet horkkakatkeroiden vaatimuksia. (*Koillissanomat* 21.9.2020) Tällaiset suojelutoimet ovat viimeinen keino silloin, kun asia on yhteiskunnan kannalta tärkeä, mutta muita keinoja ei ole näköpiirissä. (*Koillismaan Uutiset* 1.10.2020)

Vuonna 2021 perustettu Helmi-suojeluohjelma auttoi Kainuussa esimerkiksi metsäisellä kalkkikalliokielekkeellä kasvavaa horkkakatkeroa, jonka esiintymä oli jo liki kasvanut umpeen. (*Kainuun Sanomat* 10.3.2021)

Hakusanat

Horkkakatkeroa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–2022 suomenkielisillä nimityksillä *horkkakatker* ja *arokatker* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *ängsgentiana*.

Kirjallisuus

‘Horkkakatker – Gentianella amarella’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.39321>. Viitattu 25.2.2025.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Havaintokartat (Gentianella amarella – horkkakatker)’. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024. <https://kasviatlas.fi/lajit/?key=horkkakatker&year=2023>. Viitattu 25.2.2025.

‘Horkkakatker’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/2304/horkkakatker>. Viitattu 25.2.2025.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Andrey Zharkikh. Autumn dwarf gentian (Gentianella heterosepala syn. Gentianella amarella ssp. heterosepala), Gentian family (Gentianaceae). Slopes of Mount Wolverine, Alta, Little Cottonwood Canyon, Utah, 2015. CC BY 2.0. <https://flickr.com/photos/33497841@N02/20591881791>

Kuva 2: Lukas Hochenleitter und Kompagnie. *Plantarum indigenarum et exoticarum icones ad vivum coloratae, oder, Sammlung nach der Natur gemalter Abbildungen inn- und ausländischer Pflanzen, für Liebhaber und Beflissene der Botanik*, 1788. Biodiversity Heritage Library. Harvard University Botany Libraries. Public Domain. <https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/15902484500>

Hämeen- kylmänkukka

Pulsatilla patens

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Hämeenkylmänkukka on mannerjään väistettyä Suomeen levinnyt arokasvi. Kasvi on Suomessa rauhoitettu ja erittäin uhanalainen. Myös hämeenkylmänkukan ja kangasvuokon risteymä, lilakylmänkukka, on rauhoitettu.

Hämeenkylmänkukka esiintyy Suomessa pääasiassa Kanta-Hämeessä ja onkin alueen maakuntakasvi. Kuten *Hämeen Sanomissa* vuonna 1934 kirjoitettiin:

Isovuokko on täydellä syyllä oikea kanta-hämäläisten »kansalliskukka». Sillä

Lajista käytettyjä nimityksiä

hämeenkylmänkukka, kylmänkukka, sormilehtinen kylmänkukka, isovuokko, sininen kangasvuokko, karvajalka, karvatassu, kevätlemmikki, Hämeen vuokko, nipsippa

lukuunottamatta pientä erillistä esiintymäaluetta Karjalan Kannaksella sitä ei tavata missään muualla maassamme kuin juuri Hämeenlinnan ympäristössä. Mutta täällä sitä sen sijaan kasvaa useissa paikoissa, hajallaan siellä täällä, tuskin missään runsaasti. Ja mikä hauskinda: on kuin luonto olisi pitänyt itse kaupungin paikkaa jonkinlaisena lähtökohtana kylväessään tätä ihmeellistä kasvia. Sillä sitä tavataan joka ilmansuunnalla jokseenkin yhtä kauas kaupungista, tähänastisten

tietojen mukaan kaikkiaan 12:ssa eri pitäjässä: H:linnan maalaiskunnassa, Hattulassa, Tyrvännössä, Sääksmäellä (epävarma?), Pälkäneellä, Hauholla, Tuuloksessa, Lammilla, Vanajassa, Janakkalassa, Rengossa ja Kalvolassa. (*Hämeen Sanomat* 25.9.1934)

Katkelmasta voi huomata, että kasvilla oli Kanta-Hämeessä useita nimityksiä. Tämän myös lehdistö huomioi: ”Sormilehtistä kylmänkukkaa (*Pulsatilla patens*) sanotaan Hämeenlinnan tienoilla yleisesti isovuokoksi, joskus myöskin kangasvuokoksi. Oikea kangasvuokko (*Pulsatilla vernalis*) on muuten vallan toinen, joskin hyvin läheinen laji.” (*Hämeen Sanomat* 25.9.1934) Hämeenlinnan seudulla kasville olikin useita eri nimityksiä:

Sitä osoittavat myöskin lajin monet kansanomaiset nimet: isovuokko (yleisin nimi koko alueella), kangasvuokko (myöskin yleisesti käytetty), karvajalka ja karvatassu (Hattulassa), Hämeen vuokko (Tyrvännössä), kevätlemmikki (Kalvolassa); sen sijaan ei missään kansan parissa tunneta nimeä kylmänkukka. (*Luonnon Ystävä* 1/1935)

Alueella kasvia kutsuttiin yleisimmin kangasvuokoksi (*Suomen Luonto* 4/1968). Ruotsinkielinen termi *mosippa* puolestaan voi tarkoittaa sekä hämenkylmänkukkaa että kangasvuokkoa.

Kanta-Hämeen alueella kasvin leviämistä on havainnoitu paljon. Vuonna 1934 Helsingin yliopiston kasvitieteellinen laitos professori Kaarlo Linkolan johdolla vetosi kansakoulunopettajiin, jotta sormilehtisen kylmänkukan levinneisyys Hämeenlinnan ympäristössä saataisiin mahdollisimman tarkasti selville:

Olemme saaneet kuulla, että Helsingin Yliopiston kasvitieteellinen laitos on

päättänyt ottaa tarkan selon tämän hämeenlinnalaisen »nurkkapatriootin» levinneisyydestä. Tarkoituksena on m.m. laatia kartta Hämeenlinnan seudusta, jolle mahdollisimman monet kasvupaikat saataisiin kohdalleen merkittyä. Saadakseen selville kaikki ne paikat, joissa kylmänkukkaa kullakin paikkakunnalla tiedetään kasvavan, on mainittu laitos päättänyt kääntyä seudun kansakoulunopettajien puoleen toivoen, että he hyväntahtoisesti keräisivät oppilailtaan kasvupaikkatietoja ja lähettäisivät ne liittäen mukaan omat havaintonsa laitoksen käytettäväksi. (*Hämeen Sanomat* 25.9.1934)

Kansakoulunopettajilta saatujen havaintojen perustella lajin kasvualue oli melko suppea ja sen keskuksena oli jokseenkin tarkasti Hämeenlinnan kaupunki, jossa se kasvoi esimerkiksi pitkin Hattelmalan- ja Ahvenistonharjuja. Hämenkylmänkukan kasvualueeseen kuuluivat Hämeenlinna ja sen maalaiskunta, Hattula, Vanaja, Renko, Kalvola, Tyrvääntö, Hauho, Pälkäne, Tuulos, Lammi, Janakkala ja Loppi. Pohjoisimman (Pälkäne, Rönni) ja eteläisimmän (Loppi, Launonen) kasvupaikan väli oli noin 57 km, ja alueen leveys länsi-itäsuunnassa (Kalvola—Lammi) oli 48 km. Kaiken kaikkiaan tiedossa oli 133 esiintymää. Lajia oli siis merkittävän runsaasti tällä pienellä alueellaan, mutta yleiseksi sitä ei voitu sanoa missään. (*Luonnon Ystävä* 1/1935)

Samassa yhteydessä tutkijat pyysivät havaintoja myös hämenkylmänkukan kanssa helposti sekoittuvan kangasvuokon eli pulsatilla vernaliksen esiintymistä alueella. Yhteisiä kasvualueita havaittiin kyselyn ja aiemman tutkimuksen perusteella ainakin seitsemän ja kasvien kasvualueet kulkivat paikoin rinnakkain: ”Siitä missä määrin tätä kylmänkukkalaajien raja-aluetta kenties voi pitää taisteluvyöhykkeenä, ei toistaiseksi voida esittää mitään todennäköisiä päätelmiä, kun tutkimukset

lajien mahdollisesti erilaisesta kilpailukyvyystä puuttuvat.” Osalla alueista, kuten Tuuloksessa ja Lammilla oli havaittu myös sekamuoto, jossa ”suojuslehdillä on karvoissaan sama pronsinhohde kuin kangasvuokolla, päätöpariset lehdet periytyvät myöskin tältä lajilta, kukan väri taas kylmänkukan puolelta”. (*Luonnon Ystävä* 1/1935)

Hämeenkylmänkukka rauhoitettiin vuonna 1952 luonnonsuojelulain nojalla. *Suomen kuvalehti* esitteli jutussaan osaa rauhoitetusta yhteensä 108 kasvilajista. Huomio kiinnitettiin myös koulussa kerättäviin kasvioihin ja siihen, että koululaiset tunnistavat kasvit yleensä vasta kotona: ”Koululaiset ja yleisö eivät juuri tunne nyt rauhoitettuja kasveja, heille ne ovat samantekevät, ’ruoho kuin ruoho’”. Jutussa kehoitettiin jakamaan luetteloa rauhoitetuista kasveista kouluissa hyvissä ajoin. Hämeenkylmänkukka eli sormilehtinen kylmänkukka oli suojeltujen kasvien listalla mukana yhdessä pääasiassa Salpausselällä kasvavan kangasvuokon kanssa. (*Suomen Kuvalehti* 17.5.1952)

Kasvitieteilijä Pertti Uotila kertoi *Suomen Luonto* -lehdessä, että Hämeenlinnan Lyseon luonnontieteellinen kerho *Calypso* oli kartoittanut hämeenkylmänkukan kasvu- paikkoja 1950-luvulla. Uotila jatkoi tätä työtä ja vuoden 1967 kevääseen mennessä oli selvitetty 174 paikkaa, joissa kasvi kasvoi 1950- ja 1960-luvuilla. Uotila vertaili kahta 30 vuoden välein tehtyä kartoitusta ja havaitsi, että vaik-

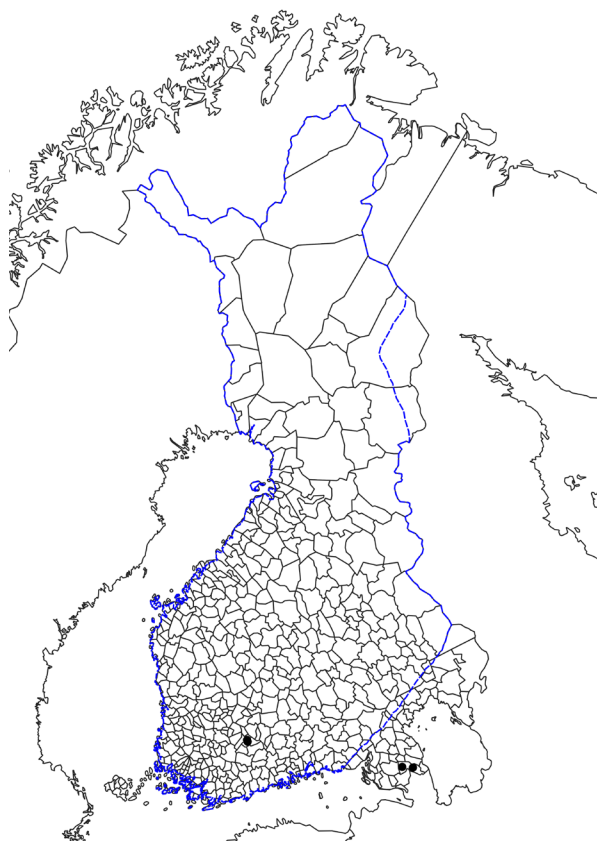
ka esiintymien lukumäärä oli kasvanut, oli kasvu itseasiassa näennäistä. Todellisuudessa kylmänkukkaesiintymien lukumäärä oli vähentynyt kolmenkymmenen vuoden aikana ja voimakkaimmin juuri Hämeenlinnansa ja muilla tiehään asutuilla alueilla. (*Suomen Luonto* 4/1968)

Uotilan mukaan kasvia kyllä suojeltiin Hämeessä alueellisesti, mutta suojelutoimet eivät välttämättä ulottuneet omaa pihapiiriä kauemmas:

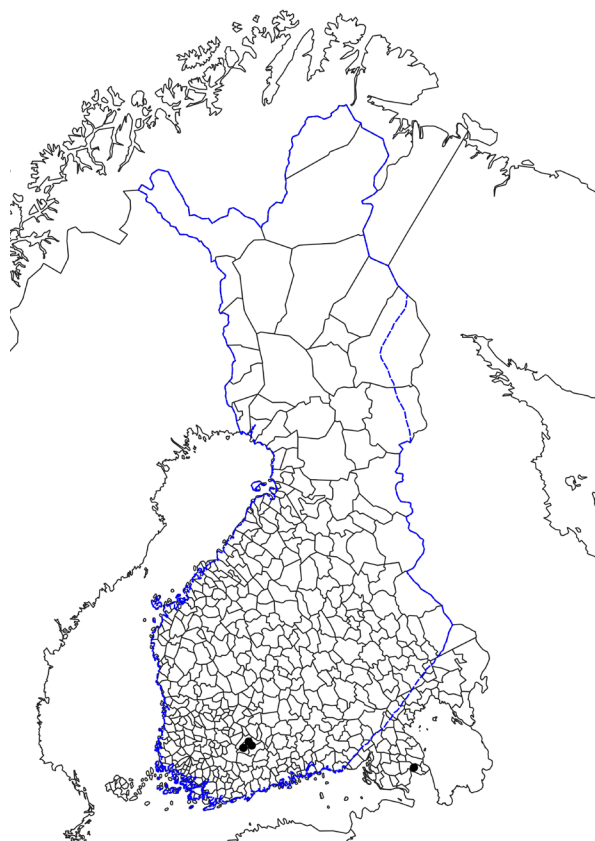
Vaikka lajin hyväksi suoritettulla jatkuvala propagandalla onkin ollut suuri merkitys poimintaa vähentävänä tekijänä, silti löytyy aina ihmisiä, jotka eivät tiedä rauhoituksesta tai eivät piittaa siitä. Niinpä keväällä 1967 erään vanhuksen mökin nurkalta poimittiin yhtenä lauantaityönä kaikki pari sataa kukkaa, ja Rengossa isännän silmän välttäessä kaivettiin harjun kupeessa kasvaneet karvajalat ylös johonkin pihaan istutettavaksi. (*Suomen Luonto* 4/1968)

Suoraan kasviin kohdistuvan vandalismin lisäksi kasvia uhkasi Uotilan mukaan myös rakentaminen. Yhtäältä harjumaastot katosivat, kun soraa käytettiin rakennusmateriaalina, toisaalta levittyvä asutus hävitti kasvupaikkoja. (*Suomen Luonto* 4/1968)

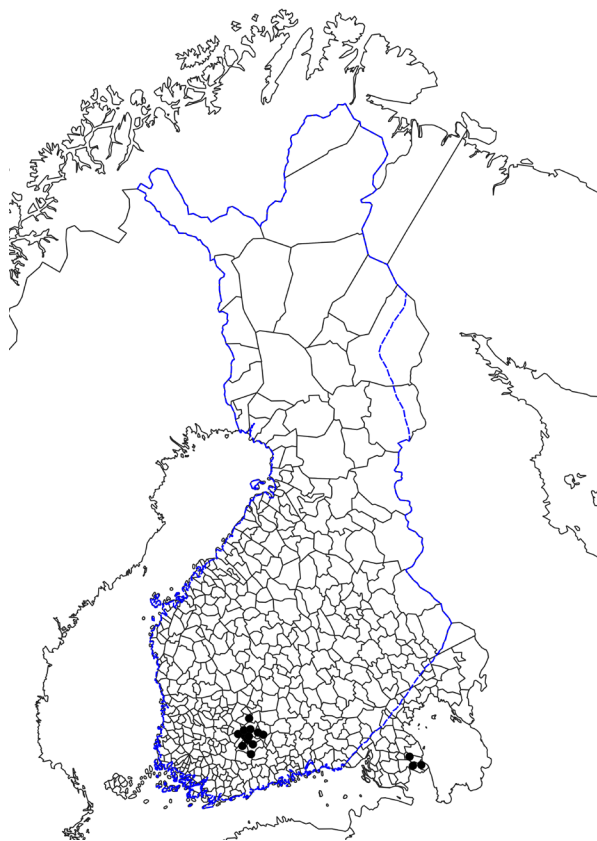
Hämeenkylmänkukkahavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

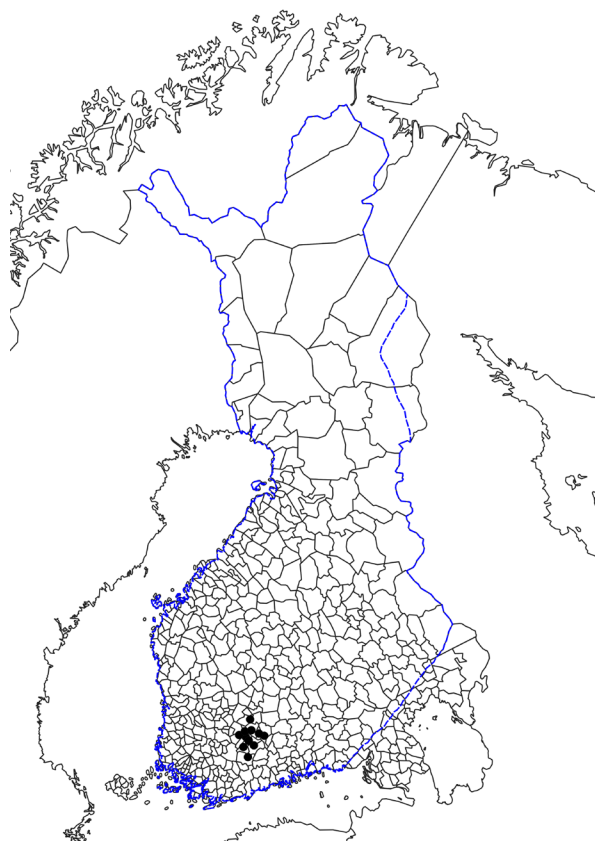
1852–1896

1900–1928

1934–1946

1950–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Hämeen kylmänkukkaa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *hämeen kylmänkukka* ja *kylmänkukka* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *nipsippa*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

‘Hämeen kylmänkukka’. *Pinkka, lajintuntemuksen oppimisympäristö*.

<https://pinkka.laji.fi/pinkat/#/speciescards/52183>. Viitattu 25.2.2025.

‘Hämeen kylmänkukka’. *LuontoPortti-verkkosivusto*.

<https://luontoportti.com/t/1361/hameenkylmankukka>. Viitattu 25.2.2025.

Kurtto, A., R. Lampinen, M. Piirainen ja P. Uotila. *Checklist of the vascular plants of Finland*.

Suomen putkilokasvien luettelo. Luonnontieteellinen keskusmuseo, 2019.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Pulsatilla vulgaris. Ketokylmänkukka’. *Kasviatlas 2020*. Helsingin Yliopisto,

Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2021. <https://kasviatlas.fi/kartat/?year=2020&taxon=MX.37887>.

Viitattu 25.2.2025.

Uotila, Pentti. ‘Miten käy kylmänkukan?’ *Suomen Luonto* 4/1968.

Kuvalähteet

Kuva 1: Funkervogt. *Pulsatilla patens* in natural monument Krásná Lípa near Křimov, Chomutov District, Czech Republic, 2005. CC BY-SA 3.0. <https://tinyurl.com/2dpf27eh>

Isosorsimo

Glyceria maxima

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

isosorsimo, komea sorsimo, jätTEGRÖE

Isosorsimo on monivuotinen heinäkasvi, joka voi kasvaa 1–2,5 metriä korkeaksi. Se leviää laajoina ja puolikelluvina kasvustoina vesistöjen rannoilla. Isosorsimo kasvaa yleisenä Etelä-Suomessa järvien ja jokien rannoilla sekä ojissa. Sitä tavataan yksittäisinä esiintyminä Oulun korkeudella saakka. Isosorsimo leviää nopeasti ja korvaa rantaniittyjen alkuperäisiä korte- ja sarakasvustoja. Se on luokiteltu Suomessa haitalliseksi vieraslajiksi, mutta ei kuitenkaan kuulu EU:n haitallisten vieraslajien luetteloon.

Kasvitieteen professori Kaarlo Linkola esitteli isosorsimon leviämishistoriaa vuon-

na 1941 *Suomalaisen Eläin- ja Kasvitieteellisen Seuran Vanamon* kokouksessa. Linkolan mukaan isosorsimon leviäminen Suomessa alkoi vuonna 1786, kun sotamarsalkka Augustin Ehrensvärd sai kasvin Carl von Linnél-tä ja istutti sen Mynämäen Saaren kartanoon. Kasvi levisi Turun akatemian talousprofessorien kautta ja myöhemmin koristekasvina kartanopuistojen lammikoihin. 1800-luvun lopulla isosorsimoa istutettiin rehukasviksi, mutta sen viljely rajoittui pääasiassa aatelisten kartanoihin. Neljä merkittävää istutusta Hattulassa, Vihdissä, Tampereen seudulla ja Joenkiosissa johtivat kasvin nopeaan leviämiseen

Kuva 2. *Isosorsimo* Nikolaus Thomas Hostin jäljittelemänä *Icones et descriptiones graminum austriacorum* -teoksessa (1802).

Mustasaaren maatalouskoulu suunnitteli istuttavansa satoja juurakoita seuraavana keväänä (*Wasa Tidning* 8.4.1892), ja ruotsalaiselta tilanomistaja Paykullilta ostettua isosorsimoa viljeltiin menestyksekkäästi Östersundomin kartanossa nykyisessä Helsingissä (*Folkwännen* 22.6.1892). Istutettu isosorsimo viihtyi jo vuonna 1900 oikein hyvin Loviisanlahdella (*Östra Nyland* 15.9.1900).

Kymmenen vuotta myöhemmin riistanhoitajien raportti Janakkalan Turengista avasi ristiriitaista suhtautumista kasviin. 1900-luvun alussa Puujoelle istutettu isosorsimo levisi hyvin ja täytti aiemmin paljaat rannat. Vaikka kasvi tarjosi suojaa vesilinnuille ja kahlaajille, pohdittiin myös, oliko sen muodostama ruohopohja sopiva laidunmaa linnuille. Huolissaan oltiin myös siitä, että isosorsimo vei tilaa muilta kasveilta. (*Finsk jakttidning* 1/1910) Toisaalta kasvia istutettiin alueelle lisää sekä sorsien suojaksi (*Finsk jakttidning* 4/1911) että rehukasviksi (*Jordbrukaren* 9/1911), ja vuoteen 1915 mennessä se oli kulkeutunut Vanajavettä pitkin jo 15 kilometrin matkan Hämeenlinnaan asti (*Pellervo* 1.9.1915).

Puujoen huonoon tilaan havahduttiin 1970-luvulla, kun Hausjärven Ryttylään ja Janakkalan Leppäkoskelle rakennettujen maui-maloiden vesi todettiin uimakelvottomaksi. Fosforipitoisuudet olivat nousseet koko Puujoen alueella ja syyksi nostettiin isosorsimon hallitsematon leviäminen, joka rehevöitti vesistöä:

Koko Puujoen kokonaisfosforin määrät ylittävät yleiset normaaliarvot. Hap-pitilanne etenkin loppupalven aikoihin on hyvin huono. Tämä on vaikuttanut jonkinverran kalastoon. Rehevöitymi-silmiö on kaikkein pistävintä Puujoessa.

vesistöjen yläjuoksulta alavirtaan esimerkiksi tukinuiton yhteydessä. Isosorsimo levisi laajasti Hämeenlinnasta Tampereelle, Kokemäelle, Loimijoelle ja Vihdin-Lohjan vesistöön, jopa nopeammin kuin kanadalainen vesirutto. Linkola arvioi, että kasvin arvo karjanruokana vaatisi vielä lisätutkimuksia. (*Uusi Suomi* 13.12.1941) Sen rehukäyttö ei yleistynyt Suomessa, mutta kasvi levisi muutamassa vuosikymmenessä ongelmaksi asti (*Etelä-Suomen Sanomat* 24.9.1970). Myöhemmin on todettu, että se on eläimille varsin huonoa ravintoa. Esimerkiksi lampaat laiduntavat isosorsimoa vasta, kun muuta kasvisravintoa ei ole tarjolla.

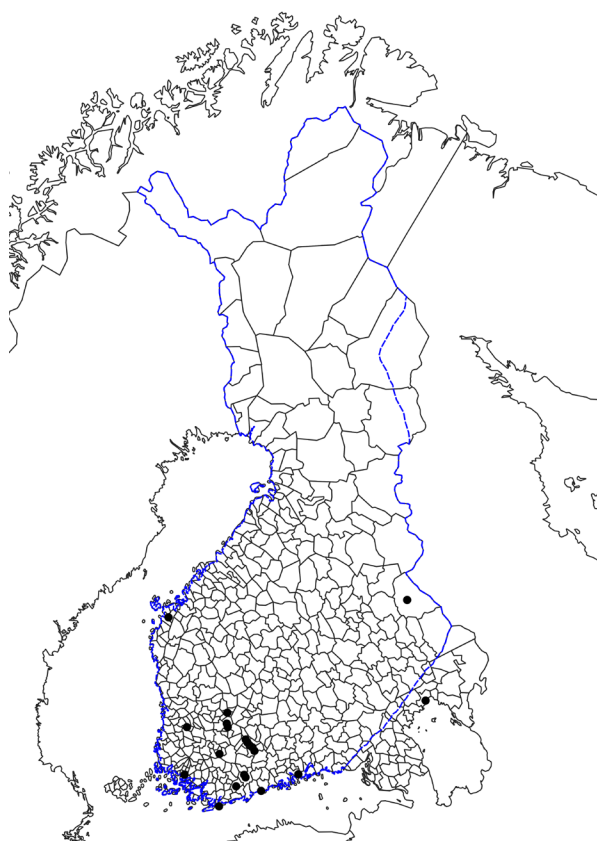
Ensimmäiset sanomalehtimaininnat isosorsimosta ovat Laatokalta vuodelta 1887. Muualla se arviotiin vielä harvinaiseksi, kalliiksi ja usein heikkolaatuiseksi. (*Biet. Tidskrift för Finlands Landthushållning* 1/1887) Vuosikymmen myöhemmin esimerkiksi tilallinen E. A. Biström istutti isosorsimon juurakoita savipitoisen lahden rantaan, ja ne kasvoivat nopeasti (*Folkwännen* 18.7.1891).

Etenkin isosorsimo-niminen vuosisadan vaihteessa Puujokeen istutettu kasvilaji on muodostanut suuria ja korkeakasvuisia viidakoita. Tästä kasvista lähtee kevättulvien aikaan suuria juurakkomääriä, jotka vuosien niittaan ovat kasaantuneet Puujoen laskupaikalle Kernaalanjärven lähistölle suistoon Ilmusjärven nimiseen aukeamaan saareen, joka on suuruudeltaan noin hehtaarin. Saari on pettevä ja liejuinen sekä loppukesällä isosorsimo-

kasvuston täyttämä. Puujoen kasvillisuuden rehevöitymisessä ilmenee myöskin limaskoiden määrässä. Nämä kasvit ovat hyvin pieniä ja kelluvat pinnassa ilman kiinnikettä mihinkään mutaan tai pohjaan. Myöskin leväkasvillisuus on lisääntynyt viime vuosina. (*Etelä-Suomen Sanomat* 19.6.1970)

Kasvi olikin levinnyt koko Kokemäenjoen vesistöön (*Etelä-Suomen Sanomat* 24.9.1970).

Isosorsimohavainnot Kansalliskirjaston digitoimissa sanoma- ja aikakauslehdissä sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1887–1962

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Isosorsimoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta ja *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1970 suomenkielisellä nimityksellä *isosorsimo* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *jättegröe*.

Kirjallisuus

‘Isosorsimo – *Glyceria maxima*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.40510>. Viitattu 25.2.2025.

‘Isosorsimo’. *Vieraslajit.fi-tietokanta*. Luonnonvarakeskus. <https://vieraslajit.fi/lajit/MX.40510>. Viitattu 25.2.2025.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Havaintokartat (*Glyceria maxima* isosorsimo)’. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024. <https://kasviatlas.fi/lajit/?key=isosorsimo&year=2023>. Viitattu 25.2.2025.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Industrees. A basal community with reed mannagrass (BC *Glyceria maxima*-[*Phragmitetalia*]), 2022. CC0 1.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rompgemeenschap_met_liesgras.jpg

Kuva 2: Nikolaus Thomas Host. *Icones et descriptiones graminum austriacorum*. Vindobonae, A. Schmidt, 1802. Missouri Botanical Garden, Peter H. Raven Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Glyceria_maxima_illustration_\(01\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Glyceria_maxima_illustration_(01).jpg)

Järviruoko

Phragmites australis

Teksti ja aineistonkeruu: Silja Laine

Järviruoko on ainoa Suomessa kasvava ruokolaji. Sillä on ontto korsi ja pitkä haarova juurakko. Tavallisesti se on yhdestä kolmeen metriä korkea, mutta voi kasvaa jopa nelimetriseksi. Järviruokoa kasvaa nykyään koko Itämeren alueella, mutta rehevöityminen on parantanut sen elinmahdollisuuksia niin, että se on monin paikoin vallannut meren- ja järvenrannat. Suomessa se on harvinainen ainoastaan Pohjois-Lapin alueella. Järviruoko lisääntyy sekä siemenistä että kasvullisesti juurakosta, joten sen leviäminen on tehokasta.

Lajista käytettyjä nimityksiä

järviruoko, rörvass, meriruoko, ryti, rimpi

Ruovikot muodostavat tärkeän elinympäristön monelle lintulajille muun muassa pesintäpaikkana. Muuttoaikoina suurin osa selkärangattomia ravinnokseen käyttävistä linnuista ruokailee ruovikoissa, missä hyönteisten kuten kirvojen määrä on suuri. Myös monet nisäkkäät kuten hirvi, piisami ja supikoira viihtyvät ruovikoissa. Aiemmin ruovikkoja pidettiin monin paikoin laitumina ja ruokoa kerättiin karjanruoaksi.

Järviruokoa kasvaa Suomessa lähes joka puolella. Nykyisten järven- ja merenrantojen

Kuva 2. Järviruoko- eli kaislakuhilaita Sipoon Simsalossa 1910-luvulla Gösta Grotenfeltin valokuvaamana.

lisäksi sitä kasvaa myös niillä alueilla, joilla on joskus ollut vettä. Järviruoko on yksi Itämeren rehevöitymisen indikaattoreista ja myös aiheuttajista. Historiallinen lehtiaineisto ei ehkä pysty laventamaan kuvaa järviruo'on levinneisyydestä, mutta se antaa hyvän kuvan siitä, millä alueilla siitä on keskusteltu ja ennen kaikkea miten sen kanssa on eletty. Järviruoko on monilla Suomen alueilla ollut pitkään arkiseen ympäristöön kuuluvaa kasvillisuutta, mutta sen merkitykset ovat muuttuneet viimeisen kahden sadan vuoden aikana.

1800-luvulla järviruo'osta kirjoitettiin määrällisesti eniten Vaasassa ja Vaasan seudulla, jossa järviruokoa ja oikeutta sen leikkaamiseen huutokaupattiin vuosittain. 1800-luvulla ja vielä pitkään 1900-luvulla ruovikkoa pidettiin arvokkaana, ja sanomalehdistä löytyy myös paljon kiinteistöjen myynti-ilmoituksia, joissa kerrotaan tarkkaan kiinteistöön kuuluvan ruovikon arvo ja tuotto. Esimerkiksi nykyään Turun kaupunkiin kuuluvan Kaistariniemen rusthollitilaa myytäessä vuonna 1839 mainittiin, että tilalla on erityisen hyvät kalavedet ja runsaasti ruovikkoa, ”en öfver eget

behof ymnig till gång på rörvass” (*Finlands Allmänna Tidning* 10.12.1839).

Ruovikkoa käytettiin karjan ruokana, ja sitä onkin kutsuttu ”köyhän miehen apilaniityksi”, mutta 1800-luvun lehtiaineiston perusteella voi ajatella, että ruovikosta oli taloudellista etua kaikille, jotka pääsivät siitä hyötymään. Järviruokoa myös istutettiin. Esimerkiksi Elias Lönnroten *Flora Fennica*-ssa (1860) kerrotaan, että järviruokoa voidaan istuttaa ”siemenillä savisotkoon sekoitetuilla, tai myös juurilla järviin ja jokiin heitetyillä”. Järviruokoa käytettiin ennen kaikkea karjan rehuna, mutta maatalouden modernisoituessa sen käyttö alkoi pikkuhiljaa vähetä, sillä sen korjaaminen oli työlästä ja vaati paljon työvoimaa. Pula-aikoina, kun elintarvikkeet olivat vähissä, opastettiin lehdissä ruovikonkorjuuseen. Ensimmäisen maailmansodan aikana kehoitettiin muistelemaan vanhoja tapoja. Toisaalta saatettiin vedota Saksassa tehtyihin kokeiluihin, ja lukijoita muistutettiin siitä, että vain järviruokoa käyttämällä voitaisiin karjal- le saada riittävästi ruokaa. (*Maatalouden karjanhoitolehti* 1.5.1918)

Talvisodan jälkeen Suomen elintarviketilanne oli jälleen huono, ja ratkaisua haettiin taas kerran järviruo'on käytöstä. 1940-luvun lehdistöstä löytyykin valtavat määrät sen rehukäyttöön liittyvää ohjeistusta ja valistusta. Ennen kaikkea painotettiin keräämisen oikeaa ajoitusta ja sitä, että kaikki rehuksi kelpaava oli otettava kesällä talteen. Vuonna 1941 pelättiin, että kaikki valtamerentakainen tuonti loppuu, joten hyväkään sato ei riittäisi turvaamaan karjanrehua (*Hämeen Sanomat* 16.4.1941).

Elintarvikkeiden lisäksi järviruokoa on hyödynnetty rakentamisessa ja asuntojen lämmittämisessä. Ruokoa on käytetty kattomateriaalina, seinien eristeenä ja lattian lämmikkeenä. Järviruo'on käyttöön on kuitenkin liittynyt joitakin riskejä. Esimerkiksi lattian lämmikkeenä se syttyy herkästi palamaan. Ruovikon korjaaminen on raskasta työtä, jossa on tapahtunut onnettomuuksia. Esimerkiksi Turussa Hirvensalosta tullut mies hukkuu kuljettaessaan raskasta ruokolastia (*Åbo Underrättelser* 24.8.1900).

Järviruokoa kutsutaan monilla nimillä, ja lehdistä löytyykin paljon keskustelua eri nimistä ja niiden merkityksistä. Suomessa on myös paikannimiä, kuten Rytilaakso ja Ryti-

suo, jotka viittaavat rytiin tai ruokoihin. Ruokolahden kunnassa järviruoko on jopa kunnan vaakunassa.

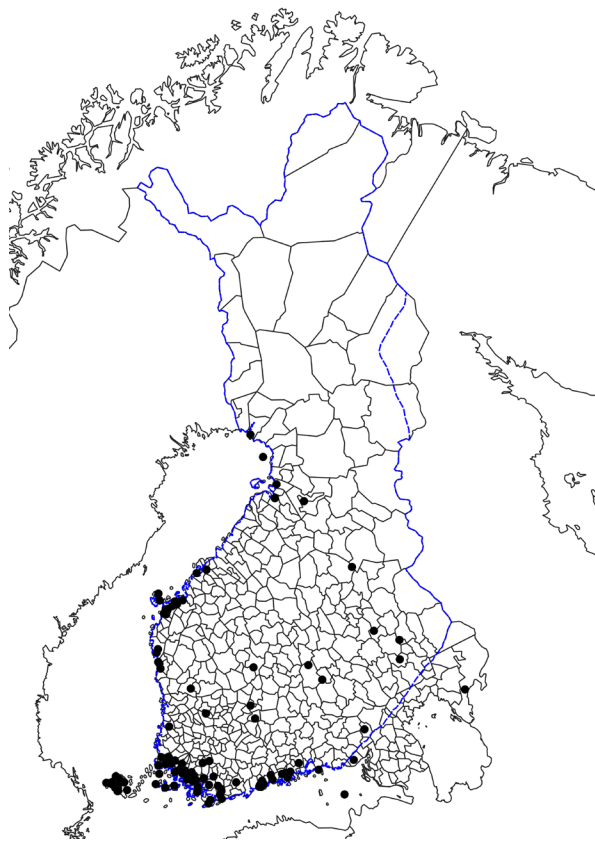
Sodan aikana ja vielä pitkään sen jälkeen ruovikoista puhuttiin lähinnä hyödyntämisen näkökulmasta. Vuonna 1946 nostettiin kuitenkin esille myös se, että ruovikot ovat linnuille tärkeitä alueita. Erityisesti tässä yhteydessä nousi esille Krunnien saarten suojelu (*Kaiku* 13.8.1946). Kun tarve hätärehun korjaamiseen väheni, nousi julkisuuteen muunlaisia järviruokoon liittyviä ajatuksia. Esimerkiksi kalastajat saattoivat harmitella kalojen kutupaikkojen vähenemistä (*Helsingin Sanomat* 28.4.1956). Julkista keskustelua merenrantojen rehevöitymisestä ei Kansalliskirjaston digitoidusta aineistosta löydy vielä 1960-luvulla, mutta hajuhaitat ja likainen vesi olivat ruovikoon liittyviä aiheita, jotka nousivat lehtikeskusteluissa esiin (*Nya Pressen* 15.5.1956).

1960-luvulla näkyvyyttä sai ruovikkojen myrkytys, ja erityisesti myrkkujen mainostaminen. Mainoksia julkaisi esimerkiksi Berner, joka mainosti *Fragulania*, joka ”tehoaa kaislaan, järviruokoon, osmankäämiin, saroihin, vihvilöihin, ym. ja hävittää ne juurineen useaksi vuodeksi!” (*Uusi Suomi* 26.7.1961)

Hakusanat

Järviruokoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisillä nimityksillä *järviruoko* ja *meriruoko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *rörvass*. Haut eivät ole täysin kattavia, sillä järviruo'olla on monia murteellisia nimityksiä, ja lisäksi ruotsin kielen vass-sanalla on muita merkityksiä, mikä tekee hausta epäluotettavan. Suomeksi järviruokoa on usein kutsuttu virheellisesti kaislaksi tai meriruokoksi, mikä on pyritty huomioimaan tässä haussa, mutta järviruo'on monet nimitykset tekevät joistakin havainnoista epävarmoja. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Järviruokohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

1837–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Lönnrot, Elias. *Flora Fennica. Suomen kasvisto. Koelma*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1860.

Räsänen, Tuomas, Nina Tynkkynen ja Kati Heikkonen. 'Muuttuvat Itämeren saastumiskäsitykset'. Teoksessa *Muutoksen tyrskyt ja kotirannan mainingit. Kulttuurisia näkökulmia merentutkimukseen*. Toim. Jaana Kouri, Tuomas Räsänen ja Nina Tynkkynen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2020, 50–75.

Kuvalähteet

Kuva 1: Silja Laine. Järviruoko 6.7.2022 Särkisalossa. © Silja Laine.

Kuva 2: Gösta Grotenfelt. Järviruoko- eli kaislakuhilaita Sipoon Simsalossa. 1910–1917. Museovirasto. Kansatieteen kuvakokoelma. CC BY 4.0.

<https://www.finna.fi/Record/museovirasto.717B5E11889BBC11CBDD52B6D6FA06CC>

Kangasvuokko

Pulsatilla vernalis

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

kangasvuokko, kylmänkukka,

kangaskäekkö, viluvuokko, mosippa

Kangasvuokko on monivuotinen, kukkimisai-
kanaan 6–20 cm korkea kasvi, jonka varsi on
pitkäkarvainen. Se on Suomessa vaarantunut
laji ja rauhoitettu koko maassa. Myös hä-
meenkylmänkukan ja kangasvuokon ristey-
mä, liilakylmänkukka, on rauhoitettu. Kas-
vien nimitykset risteävät, ja Kanta-Hämeen
alueella hämeenkylmänkukkaa *Pulsatilla pa-
tens* kutsutaan yleisesti kangasvuokoksi (*Suo-
men Luonto* 4/1968).

Kangasvuokko oli ensimmäinen Suomes-
sa luonnonsuojelulailla turvattu kasvi. Se oli
vielä 1900-luvun alussa yleinen kukkaterveh-

dys esimerkiksi äitienpäivänä, ja sitä kerättiin
toreilla myytäväksi. Kangasvuokkoja esime-
riksi kiinnitettiin äitienpäivänä oppilaiden äi-
tien rintapieliin (*Savonmaa* 20.5.1920) ja niitä
ojennettiin Mikkelin Lyseolla presidentti K. J.
Ståhlbergille (*Mikkelin Sanomat* 12.5.1920).
Kukkien keruu myyntiä varten kiellettiin
1926 ja laji rauhoitettiin kokonaan yhdessä
muun muassa sitä voimakkaasti muistuttavan
hämeenkylmänkukan kanssa. Jo 1800-luvun
lopussa ”koristuskasvien välinpitämätöntä ke-
räämistä” vastaan puhui esimerkiksi Helsingin
yliopiston kasvitieteen professori J. P. Norrlin,

jonka *Pro Fauna et Flora Fennica* -seuran kokouksessa keväällä 1898 pitämä puheenvuoro julkaistiin *Luonnon Ystävä* -lehdessä:

Meillä ansainnee tässä suhteessa kangaskäekkö, Pulsatilla vernalis, jonkinlaista huomiota. Etelä-Hämeestä on ruvettu viime vuosina lähettämään ystäville ja tutuille pääkaupungissa keväisin tukuttaen tätä kasvia ja kukkien säilyttämiseksi pitemmän aikaa tuoreina kaivetaan eksemplarit juurakkoineen maasta. Pelko että seudun karuilta kankailta siten aikaa myöten ryöstettäisiin niiden etevin koristus on juuri ensiksi aiheuttanut minua tätä kysymystä esiintuomaan. Missä määrin kankaat etelä-Hämeessä tämän suuren verottamisen kautta jo ovat kärsineet, on minulle toistaiseksi vielä tietämätöntä. Kangaskäekkö on täällä tosin yleinen, mutta yksilöitten runsaus ei ole erittäin suuri, niin että se jotenkin helposti voidaan hävittää, varsinkin jos paikkakunnan väestö huomaisi edulliseksi ruveta myymiä varten keräämään kasvia. Kohtuullisuutta olisi senvuoksi kangaskäekön suhteen koetettava noudattaa — ehkä ystävällinen huomautus siitä olisi sanomalehtien puolelta paikallaan. — Kenties myös puutarhurit voisivat ruveta sitä viljelemään myyntiä varten. (*Luonnon Ystävä* 5–6/1898)

Keräämämme lehtiaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että kuten suomenkielistä nimitystä kangasvuokko, myös ruotsinkielistä nimitystä mosippa on voitu käyttää sekä kangasvuokosta että hämeenkylmänkukasta (*Hufvudstadsbladet* 22.2.1925). Sanomalehtiaineistossa nimityksellä mosippa löytyvät maininnat ovat esimerkiksi yleisesti kevään merkkejä käsitteleviä kirjoituksia (*Hufvudstadsbladet* 15.4.1891; *Svenska Pressen* 25.4.1935; *Wiborgs Tidning* 9.5.1868). Useammassa jutussa kerrotaan myös torilla myy-

dyistä kukista tai niistä tehdyistä kimpuista. Näissä mainitut kasvit oli poimittu Kaipiaisista, Kouvolasta ja Kangasniemestä. (*Hufvudstadsbladet* 22.5.1904, 7.5.1908 ja 10.5.1915) Helsingin Kauppatorilla myytävien kasvien runsautta kuvasi esimerkiksi *Uusi Suometar* alkukesästä 1904:

Kukkia oli metsiemme kauneita kewät-kukkia: siniwuokkoja, walkowuokkoja, etenkin runsaasti walkowuokkoja, suuria walkoisia wihkoja, koko isoja koria täynnä, kewään esikkoja, kangaswuokkoja, sammakonkukkia, gageoita sekä muutama kimppu pieniä hentoja orwokkia. Muut kaikki kukat oliwat lähitienoilta poimittuja, usein myyjäin omia poimimia; kangaswuokot wain oliwat tulleet kauempaa, aina Lahdesta asti. (*Uusi Suometar* 8.6.1904)

Vuonna 1903 Lahden Uusikylästä poimittu kimppu laskettiin Aleksanteri II:n patsaalle Helsingissä: ”En bukett af mosippor nedlades vid Alexandersstoden i går. Blommorna voro sända för ofvannämnda ändamål från Uusikylä till stadsträdgårdsmästaren.” (*Hufvudstadsbladet* 1.5.1903) Kun hämeenkylmänkukka kasvaa pääasiassa Hämeenlinnassa ja sen lähistöllä, on todennäköistä, että useat näistä kasveista todella olivat kangasvuokkoja. Kaikissa tapauksissa täysin varmaan lajitunnistukseen on kuitenkin mahdotonta yltää lehtiaineiston perusteella. Tekstin lopussa löytyviin karttoihin on merkitty keräämästämme lehtiaineistosta löytämämme havainnot, joissa havaittu kasvi on nimetty kangasvuokoksi tai ruotsinkielisellä nimityksellä mosippa. On kuitenkin mahdollista, että havainnoissa on päällekkäisyyttä hämeenkylmänkukan kanssa.

Kangasvuokon suojeluun herättiin 1920-luvun alkupuolella. Kangasvuokon kerääminen myymistä varten sekä sen myy-

Kuva 2. Christiaan Seppin tekemä piirros kangasvuokosta vuodelta 1853. Tuolloin kangasvuokon tieteellinen nimi oli vielä *Anemone pulsatilla*.

minen kiellettiin luonnonsuojelulain nojalla vuonna 1925 (*Helsingin Sanomat* 15.2.1925). Kangasvuokon keräämisestä kannettiin kuitenkin huolta laajemmassa julkisessa keskustelussa tulevinakin vuosikymmeninä. Lehdistössä toivottiin, että opettajat opastaisivat koululaisia säästämään kasvit niiden kasvu- paikoilla, ja kehoitettiin välttämään kasvien keräämistä. (*Karjala* 01.08.1923; *Hufvudstadsbladet* 19.2.1925) Syyksi kasvin katoamiselle esitettiin nimenomaan sen kaupallinen myynti: ”Salpausselän ihana kangasvuokko on kohta hävitetty sukupuuttoon, sitä kun aina keväisin suuret määrät revitään juurakkoi- neen ja myydään Helsingin torilla ”kukkain ystäville”” (*Uudistuva kasvatus- ja opetustyö* 1.4.1929) Mikkelin ympäristössä kasvit olivat rauhoituksen jälkeen lisääntyneet (*Suomen Kuvalehti* 13.5.1933), mutta varsinkin Lahden seudulla yleisöä jouduttiin muistuttamaan siitä, ettei kasveja kerättäisi (*Lahti* 22.4.1939; *Heinola* 13.5.1939).

Jatkosodan aikana kasvit nousivat lehdistöön uudella tavalla. Rautjärvellä joukko pikkupoikia oli ollut poimimassa kangasvuokkoja, jolloin yksi heistä astui miinaan kohtalokkain seurauksin (*Etelä-Saimaa* 28.5.1942). Rintamalla kangasvuokolla oli sotamiehille monia merkityksiä. Niitä kerättiin korsuihin, lähetettiin prässättyinä sukulaislas- ten kasvioihin ja toimitettiin jopa kokonai- sia juurakoita kotirintamalle:

Lempealan suuren järven seutuvilla Kan- naksen taistelumaastossa ovat sotilaat pitkin kevättä saaneet ihailla kangas- vuokkojen (*Pulsatilla vernalis*) runsasta kukintaa. Koto-Suomessahan ne ovatkin harvinaisia luonnonvaraisina ja senvuok- si rauhoitettuja. Täällä hoitamattomissa metsissä niitä sensijaan vielä tapaa run- saasti, sinisiä eniten, mutta valkoisiakin jonkin verran. Ensi kertaa useat sanoivat kangasvuokon nyt nähneensä, ja kaik- ki ovat olleet ihastuneita niiden suuriin, pehmeäkarvaisen varren päässä oleviin kukkiin, jotka ensimmäisinä kukkivina kevään sanansaattajina maasta ilmestyi- vät. Usean korsun maljoissa ne ovat kuk- kineet kauniisti, ja onpa joku keksinyt toimittaa niiden juurakolta siviilinkin hu- vila- tai hautaistutuksia varten. Myöskin koululaisten kasvustoja varten ovat niitä isot veljet prässäilleet, mikä onkin ym- märrettävää, sillä eivätkös kangasvuokot ole vallan kymppin arvoisia kasvustoissa? (*Suomen Kuvalehti* 20.6.1942)

Viimeisenä sotakeväänä 1944 Lappeenran- nassa kasveja myytiin avoimesti; lieneekö syy- nä pula-aika ja vaikeus saada kasveja muualta. *Etelä-Savo* kirjoittaa:

Tällä seudulla kasvaa pulsatillalaji, kan- gasvuokko (*Pulsatilla vernalis*) on rauhoi- tettu kasvi, jonka poimiminen on kielletty

laillisen rangaistuksen uhalla. Mutta noudatettaisiinko kangasvuokon rauhoitusmääräystä. Ei lähestulkoonkaan, vaan näitä sini- ja valkovuokkojen kanssa samaan aikaan ilmestyviä kukkia myydäänkin Lappeenrannassa aivan julkisesti. Ei ole ollenkaan harvinaista, että pikku pojat ja tytöt käyvät ovelta ovelle kaupustelemassa kangasvuokkoja vieläpä kerrotaan niitä myydyin kaupungin torilla, niinkuin eilen eräs toimitukseemme soittanut kersantti kertoi. (*Etelä-Savo* 17.5.1944)

Ilmeisesti päällystö ainakin otti kasvien suojelun vakavasti, sillä lehdessä muistellaan paikallista ratsuväen upseeria, joka kielsi alaisiaan ratsastusharjoituksissa ajamasta leirikentän maastossa kangasvuokkojen yli. (*Etelä-Savo* 17.5.1944)

Vielä sota-aikana kangasvuokon poimiminen taittamalla oli sallittua, mutta juuria ei saanut poimia mukana. Jo 1940-luvun lopussa havaittiin kuitenkin kasvin harvinaistuneen (*Länsi-Savo* 8.5.1948; *Itä-Häme* 7.5.1949; *Suomen Sosialidemokraatti* 22.4.1950) ja luonnonsuojelulain muutokset suojelivat sen vuonna 1952. (*Suomen Kuvalehti* 17.5.1952) Kasvien suojeleminen tuntui suurelle yleisölle haastavalta, ja valtion luonnonsuojeluvalvoja muistuttikin lehdessä julkaistussa vetoomuksessa, että ennen herbaarioihin ja maljakoihin poimittu kasvi oli nyt täysin rauhoitettu:

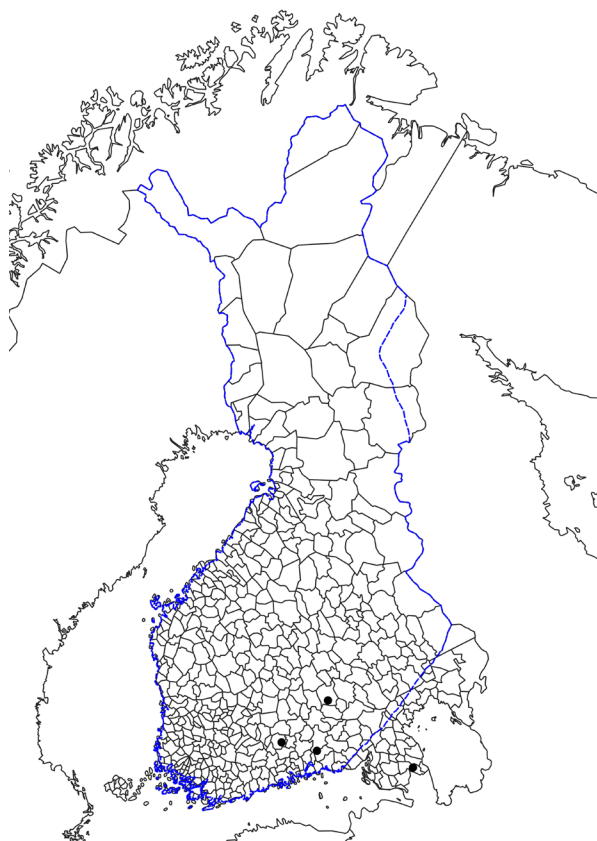
Luonnonsuojeluvalvoja vetoaa kaikkiin koulunopettajiin ja lasten vanhempiin

sekä suureen yleisöön tämän rauhoitus säännöksen tunnetuksi tekemiseksi ja noudattamiseksi. Lahden, Heinolan, Kouvolan, Lappeenrannan, Mikkelin ja Savonlinnan seutujen asukkaat tietävät hyvin, mikä ainutlaatuinen varhaiskeväisten mäntykankaiden koriste on kukkiva kangasvuokko. Monet sen kasvupaikoista ovat joutuneet ja joutuvat jatkuvasti pakostakin tuhoutumaan uusilla rakennus ja tonttialueilla yms. Sen vuoksi on mitä tärkeintä, ettei kasvia missään enää keräämisellä turhaan vähennetä. (*Itä-Häme* 12.5.1955)

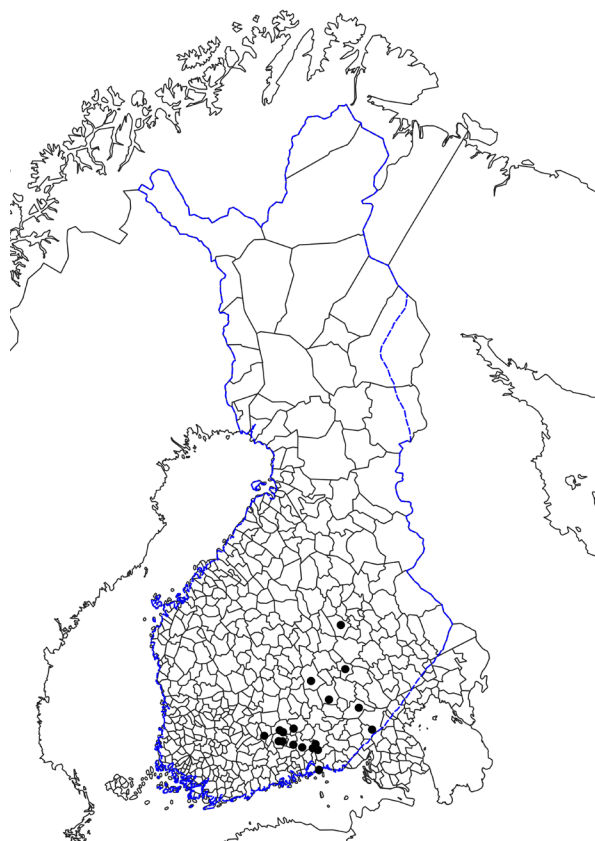
Vetoomus vakiintui, ja sitä julkaistiin keväisin sanomalehdissä vielä 1960-luvun puolessavälissä. (*Länsi-Savo* 3.5.1957; *Kansan Uutiset* 8.5.1965)

1970-luvulla muistutettiin kevätkukkien olevan suojeltuja sakkorangaistuksen uhalla: ”Kangasvuokko, jota paikoitellen kasvaa harjumaismassa runsaastikin, saattaa poimimisen takia hävitä kokonaan. Näin on vaarassa käydä mm. Mäntyharjulla, jossa tänä keväänä on tapahtunut suoranaista vuokkojen ryöstöpoimintaa.” (*Helsingin Sanomat* 14.5.1970) Alueellisesti kasvia myös suojeltiin, kuten Haminan Vehkalahdella, jossa rauhoitettiin kangasvuokon kasvupaikkoja (*Etelä-Suomen Sanomat* 8.1.1970).

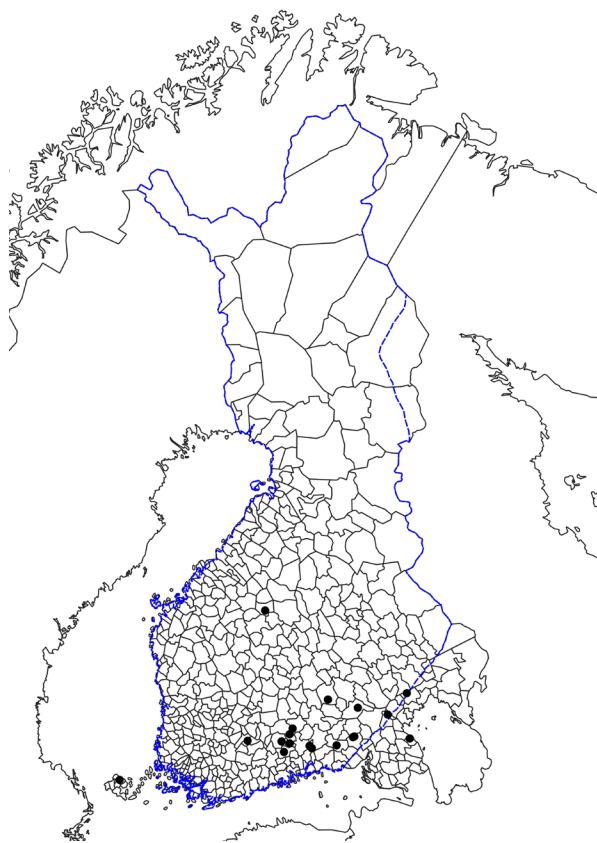
Kangasvuokkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa 1800–1969.

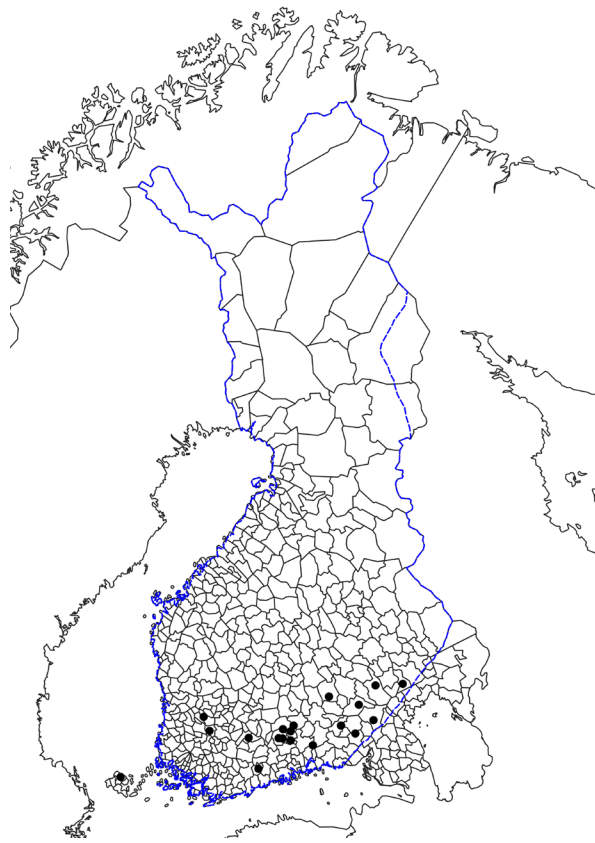
1868–1897

1900–1929

1930–1949

1950–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Kangasvuokkoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1970 suomenkielisellä nimityksellä *kangasvuokko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *mo-sippa*. Lisäksi aineistoa on haettu niistä *Luonnon Tutkijan* ja *Suomen Luonnon* numeroista, joita ei ole vielä digitoitu Kansalliskirjaston aineistoihin.

Kirjallisuus

‘Kangasvuokko’. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/1362/kangasvuokko>. Viitattu 27.2.2025.

‘Kangasvuokko’. *Pinkka, lajintuntemuksen oppimisympäristö*. <https://pinkka.laji.fi/pinkat/#/speciescards/48016>. Viitattu 27.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Robert Flogaus-Faust. Spring pasqueflower (*Anemone vernalis*, also known as *Pulsatilla vernalis*) between Riffelberg and Rotenboden above Zermatt, Valais, Switzerland, 2009. CC BY 4.0 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anemone_vernalis_3_RF.jpg

Kuva 2: Christiaan Sepp. *Anemone pulsatila*, 1853. Public Domain. <https://tinyurl.com/y2ds2ht5>

Kimalaisorho

Ophrys insectifera

Teksti: Noora Kallioniemi

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

kimalaisorho, orho, flugsblomster

Kimalaisorho on Suomessa erittäin uhanalainen ja rauhoitettu koko maassa. Se kasvaa 15–30 cm korkeaksi ja kukkii kesä-heinäkuussa. Kasvi viihtyy kosteilla niityillä, lettoasoilla sekä kosteissa ja valoisissa metsissä. Sitä tavataan myös kuivemmilla kasvupaikoilla, joissa maa on kalkkipitoista.

Kimalaisorholla on erikoinen pölytysstrategia. Se nimittäin houkuttelee pölyttäjiä luokseen esiintymällä hyönteisnaaraana. Kasvin kukka näet muistuttaa kaskaspistiäisen muotoa, ja sen kukinta ajoittuu juuri samaan aikaan, kuin kaskaskoiraat etsivät parittelukumppania. Myös kasvin tuoksu houkuttelee pistiäisiä luokseen.

Sanomalehtiaineistossa kimalaisorho nousee esiin vain harvoin. Ensimmäinen maininta Suomessa tavatusta kasvista on vuodelta 1905.

Luonnon Ystävä -lehden kirjoitus käsittelee kasvin poikkeuksellista pölytysstrategiaa ja kuvailee sen ulkomuotoa ja lajitovereita:

Meillä kasvaa Suomessakin Ahvenanmaalla harvinaisena eräs kämmekkäinen, kimalaisorho, *Ophrys myodes*, jonka samoin kuin muidenkin *Ophrys*-lajien kuk-

ka, tai tarkemmin sanoen kehän huuli on hyönteisen näköinen, jopa niin suuresti, että Linné antoi niille yhteisesti nimen *O. insectifera*, hyönteistä kantava orho. Tämä laji on nyttemmin jaettu useammaksi, joista mainittakoon mehiläisorho, *O. apifera*, kärpäsorho, *O. muscifera* ja hämähäkkiorho, *O. aranifera*. (*Luonnon Ystävä* 8–9/1905)

Myös seuraava sanomalehtiaineistojen havainto kimalaisorhosta on Ahvenanmaalta 1920-luvulta. Ahvenanmaan maakuntahallitus päätti luonnonsuojelulain nojalla suojella alueen harvinaisia kasveja. Kimalaisorhon lisäksi 31. maaliskuuta 1925 alkaen suojeltiin muun muassa euroopanmarjakuusi, karhunkaukka, kirjopikarililja, tikankontti, miehenkämmeke, suoneidonvaippa ja miekkavalkku. (*Trädgårdsodlaren* 1.4.1925)

Jatkosodan aikana vuonna 1941 *Helsingin Sanomissa* käsiteltiin ajatusta ”luonnonhistoriallisesta Suur-Suomesta”, kun maan rajat muuttuivat. Kasvitieteilijä Ilmari Hiitonen kirjoitti Itä-Karjalan lajistosta, jossa havaittiin eroja kotimaiseen kasvistoon:

Toinen erikoispiirre, jonka havaitsemme Itä-Karjalassa, on se, että täällä moni pohjoinen laji kasvaa etelämpänä kuin valtiollisen Suomen alueella. Samoilla seuduilla voi silti kasvaa eteläisinä pidettäviä lajeja, kuten esim. Iso tupsupää (*Koeleria polonica*), kimalaisorho (*Ophrys museifera*) ym. (*Helsingin Sanomat* 13.10.1941)

Alueen luontoon tutustuminen nähtiin myös vahvasti kansallisena projektina:

Vaikka täällä Suomessa tiedämmekin yhtä ja toista Itä-Karjalan ja Kuolan luonnosta, on myönnettävä, että paljon on vielä tehtävää, jotta nämä alueet tulisivat edes siinä määrässä tutkituiksi kuin niiden länsipuolella sijaitsevat alueet. Onhan sentään nyt jo yli 40 v. siitä, kuin suomalaiset luonnontutkijat ovat siellä viimeksi liik-

Kuva 2. Kimalaisorho Abbildungen der in Deutschland -teoksessa (1904).

kuneet varsinaisissa tutkimustehtävissä. Sen jälkeen ovat tietenkin eri tieteenalat ja tutkimusmetodit edistyneet huomattavasti, mutta koko tämä laaja Venäjän hallussa ollut alue on jäänyt tästä edistyksestä miltei osattomaksi, sillä venäläiset eivät tietenkään ole tämän alueen luontoa kohtaan tunteneet erikoisempaa kiinnostusta. (*Helsingin Sanomat* 13.10.1941)

Tämän jälkeen kasvi nousi esiin vain Ahvenanmaan rauhoitettuja kasveja koskevassa uutisessa 1950-luvulla (*Uusi Suomi* 27.5.1953), kunnes kimalaisorhosta löytyi uusi runsas esiintymä 1970-luvun lopulla Paraisilta (*Pargas Kungörelser* 30.3.1989). Kalkkikivikavoksen lannoittama kuiva mäntykangas oli sille ihanteellinen elinympäristö ja edelleen 2020-luvulla Suomen elinvoimaisin kimalaisorhoesiintymä löytyy Paraisilta. (*Turun Sanomat* 30.8.2020)

Hakusanat

Kimalaisorhoa käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–2024 suomenkielisellä nimityksellä *kimalaisorho* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *flugsblomster*.

Kirjallisuus

'Kimalaisorho – Ophrys insectifera'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.

<https://laji.fi/taxon/MX.40079>. Viitattu 1.3.2025.

'Kimalaisorho'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3088/kimalaisorho>. Viitattu 1.3.2025.

Ranta, Pertti. 'Kimalaisorho'. Teoksessa *Uhanalaiset kasvimme*. Toim. Terhi Ryttyäri ja Taina Kettunen. Suomen ympäristökeskus, Helsinki 1997.

Ryttyäri, Terhi, Mika Kalliovirta ja Raino Lampinen. *Suomen uhanalaiset kasvit*. Tammi, Helsinki 2012.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura, Helsinki 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Holger Krisp. Fly Orchid, Ophrys insectifera, Family: Orchidaceae, Location: Germany, Blaubeuren, Pappelau. Rare species therefore only area geotagging, 2013. CC BY 3.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fliegen-Ragwurz_Ophrys_insectifera.jpg

Kuva 2: Walter Müller ja Fritz Kraenzlin. *Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten*. R. Friedländer & sohn, Berlin, 1904. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. CC BY 2.0.

<https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/6022114414>

Maarian- kämme

Dactylorhiza maculata

Teksti ja aineistonkeruu: Noora Kallioniemi

Maariankämme on yleisin Suomen kämmekälajeista ja yleinen lähes koko maassa käsivarren Lappia lukuun ottamatta. Tätä ei kuitenkaan voisi päätellä sen saamien lehdistösumien perusteella.

Monien kasvien tutkiminen sanomalehtiaineiston perusteella on vaikeaa, sillä niistä on harvoin mainintoja lehdistössä, ellei kasvi tule uhanalaiseksi. Toisinaan kasvin yleinen esiintyminen liittyy sen esiintymiseen kirjallisuudessa. Usein kasveista ei lehdistössä mainita tarkkoja paikkatietoja tai sitten niitä on vain

Lajista käytettyjä nimityksiä

maariankämme, hiidenkämmen, jeesuksenkämmen, lehmänutarheinä, mulkkujuuri, fläcknycklar

rajallisesti (1–2 osumaa). Ammatti- tai harrastelehdet mainitsevat joitain kasveja, mutta maallikoille tarkoitetuista lehdistä näitä löytyy harvoin. Kasvilajit eivät kenties ole samalla tavalla yleistietämyksen piirissä kuin nisäkkäät tai linnut. Toisaalta kun niistä puhutaan, etukäteistietämys oletetaan jo melko suureksi, eli tietyn kasvin näkemisellä on näiden lehtien lukijoille yleensä jokin merkitys.

Projektin aikana olemme tehneet hakuja muun muassa perinnebiotooppikasveilla, kuten helpitähkiö, hirvenkello, kalliorikko ja

Kuva 2. Maariankämme British Entomology (1824–1840) -teoksessa.

karvamansikka. Kämmekekäkasvit on runsaslajisin yksisirkkaisten kasvien heimo ja yksi laajimmista putkilokasvien heimoista. Siihen kuuluu yli 800 sukua ja 15 000–35 000 lajia. Joka kymmenes kasvilaji kuuluu siten kämmeköihin. Lajirunsaus näkyy myös tässä kirjassa. Kasvien kohdalla Kansalliskirjaston digitoimaan lehtiaineistoon tehdyt perushaut, joissa hakusana on kasvin nimi, tuottavat vain muutamia osumia.

Esimerkiksi Suomessa yleinen maariankämme antaa 550 hakutulosta, mutta varsinaisia havaintoja lajista on näiden tulosten joukossa kuitenkin vain kaksi. Nimimerkki A.O. kirjoitti *Heinolainen*-lehdelle havaintojaan kasvikunnasta heinäkuussa 1923. Hän kertoi orkideoista, joita kutsui ”aristokraa-

teiksi kukkien joukossa”. Niiden kotimaisena vastineena hän esitteli kämmekäkasvit, jotka tosin Suomessa ovat vaatimattomampi kuin kasvainväliset serkkunsa. Yleisimmäksi kirjoittaja mainitsi juuri maariankämmeän, joka:

on saanut nimensä kämmenen muotoisista juuristaan. Kasvilla on kaksi kämmenen muotoista juurakkoa, joista toisessa juurakossa on vararavinto, jonka voimalla se kukkii. Toinen juurakko on nuorempi, johon kerääntyy tämän kesän aikana vararavintoa tulevan kesän kukintaa varten. Kukkinut juurakko mätänee tarpeettomana pois. (*Heinolainen* 11.7.1923)

Kirjoittaja muistutti, että *Vanilla planifolia* -kämmekekäkasvin kypsymättömiä hedelmiä käytetään mausteena. (*Heinolainen* 11.7.1923) Maariankämme -sanan *maaria*-osa puolestaan viittaa Neitsyt Mariaan. Hänen nimensä esiintyy vanhassa kansankielessä useissa kasvilajeissa. Monilla sellaisilla nimityksillä on myös ruotsinkielinen vastine, ja ne lienevät pääosin keskiaikaista perua.

Toinen havaintotieto kasvista löytyy *Luonnon Ystävä* -lehdestä otsikolla ‘Kasviteratologisia tiedonantoja’. Olavi Sotavalta kertoi löytäneensä Lempäälästä maariankämmeän, jonka siirsi puutarhaansa kasvamaan. (*Luonnon Ystävä* 1/1934).

Näiden vähäisten havaintotietojen lisäksi lehdissä kuitenkin kirjoitettiin muuten maariankämmeestä. Kämmekeitä pidettiin Suomessa hyvinä puutarhakasveina ainakin 1930-luvulla: *Aamulehden* mukaan ”erikoinen arvo on annettava kämmekäille, joista maariankämme (Orchis maculata), kirkiheinä (*Gymnadenia conopsea*) ja tikankontti (*Cypripedium*) helposti kotiutuvat puutarhaan.” (*Aamulehti* 23.7.1939)

Suuri osa 500 hakutuloksesta, lähes 300, on mainintoja Annikki Sankarin esikoisro-

maanista *Punaiset Maariankämmevät*. (*Aamulehti* 15.6.1948; *Uudenkaupungin Sanomat* 4.9.1948) Sen teemoja analysoitiin 1960-luvulla näin:

Annikki Sankari, keskipolveen kuuluva kirjailija, oli määrättyssä vaiheessa 1950-luvun alussa kirjallisella alalla päivän nimi sijoituttuaan eräässä romaani-kilpailussa kärkitiloille, muistaaksemme voittajaksi, teoksellaan ”Punaiset maariankämmevät”. Tämä romaani, kuten useat lukijat muistanevat, oli elämännäkemykseltään lähempänä ajanvieteroo-

maanin lajia, paikoittain kieltämättä hiukan poroporvarillinen. Jollain tavalla se kuitenkin oli kirjoitettu erittäin mukaan-satempaavasti, eloisasti, ja sai laajan me-
nekin, kuusi painosta. (*Suomen Sosialidemokraatti* 9.10.1966)

Lehtijutussa ei pohdittu syytä romaanin nimelle. Lisäksi 1960-luvulla Lasten radion *Sunnuntain satu* -ohjelmassa luettu Kerttu-Kaarina Suosalmen kertomus *Maariankämmevästä* nousi esiin useina osumina. (*Etelä-Suomen Sanomat* 10.7.1964)

Hakusanat

Maariankämmevää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehti-aineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *maariankämmevä* ja ruotsinkielisellä nimityksellä *fläcknycklar*.

Kirjallisuus

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Levinneisyyskartat (Orchidaceae-heimon lajit Suomessa)’. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2004.

<https://kasviatlas.fi/lajit/?key=Orchidaceae&year=2022>. Viitattu 27.2.2025.

‘Maariankämmeväryhmä. *Pinkka, Lajintuntemuksen oppimisympäristö*.

<https://pinkka.laji.fi/pinkat/#/speciescards/39902>. Viitattu 27.2.2025.

Piirainen, M., P. Piirainen, H. Vainio, M. Nieminen ja M. Nieminen. *Kotimaan luonnonkasvit*.

WSOY, Porvoo & Helsinki 1999.

Ruoppila, Veikko. *Sanoissa piilevä Neitsyt Maria*. Kalevalaseuran vuosikirja 35. WSOY, Porvoo & Helsinki 1955.

Kuvalähteet

Kuva 1: Industrees. Een close-up van de bloeiwijze van gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*). CC0 1.0.

<https://tinyurl.com/u3zws2zp>

Kuva 2: John Curtis. *British Entomology* (1824–1840). Folio 285 Diptera: *Sphaeromias albomarginatus* = *Sphaeromias fasciatus* (White-bordered Sphaeromias). The plant is *Dactylorhiza maculata* (Spotted Orchis), 1836. Biodiversity Heritage Library. Public Domain.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Britishentomologyvolume8Plate285.jpg>

Mesikämmekä

Herminium monorchis

Teksti: Noora Kallioniemi

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

mesikämmekä, mesikukka,
lettomesikämmekä, yksimukulainen
mesikukka, honungsblomster

Mesikämmekä on pienikokoinen kämmekälaji, joka on hävinnyt Suomesta sukupuuttoon. Mesikämmekä kasvoi rehevillä ja kosteilla laidunmailla Ahvenanmaalla ja Hämeessä, mutta on kadonnut kasvupaikoiltaan 1970-luvulla. (*Maaseudun Tulevaisuus* 21.11.1987; *Etelä-Suomen Sanomat* 16.7.1990)

Ensimmäinen maininta mesikämmekästä keräämässämme sanomalehtiaineistoissa on keväältä 1925, kun Ahvenanmaan maakuntalautakunta päätti rauhoittaa mesikämmekän maakunnassa 31.3.1925 alkaen luonnon-suojelulain nojalla. Muutama vuosikymmen

myöhemmin, vuonna 1944 sillä arvioitiin olevan vain yksi kasvupaikka Ahvenanmaalla (*Svensk-Finland* 1.10.1944) ja lehtiaineistossa se esiintyy lähinnä vain osana Ahvenanmaan rauhoitettujen kasvien luetteloita (*Hufvudstadsbladet* 28.5.1953). Toisin kuin *Svensk-Finland*-lehdessä, *Pohjolan luonnonkasvit* -teoksessa arvioitiin vielä vuonna 1958, että mesikämmekä esiintyi Ahvenanmaan lisäksi Etelä-Hämeessä, vaikka vielä Ahvenanmaatakin harvinaisempaan. Keräämästämme lehtiaineistosta ei löytynyt tarkempia havain-toja mesikämmekästä.

Kuva 2. Mesikämmekä tanskalaisessa Billeder af nordens flora -teoksessa (1917).

1970-luvulla mesikämmekä oli niiden lajien joukossa, joilla perusteltiin tarvetta luonnonsuojelualueelle, joka turvaisi herkkää saaristoluontoa. Sitä uhkasivat avohakkuut, linjalouhinnat ja kesämökkien rakentaminen. *Hufvudstadsbladetin* mukaan:

Också flera växt- och djurarter är nu direkt utrotningshotade och kräver omedelbart markskydd Och biotopvård. Utifrån åländsk synvinkel kan nämnas värdefulla växtarter såsom flugblomster, honungsblomster och kungsängslilja men för övrigt påverkas hela florans negativt av igenväxningen. (*Hufvudstadsbladet* 5.6.1974)

Suojelun tarpeeseen oli herätty 1970-luvun lopussa ja esimerkiksi Yleisradio käsitteli ohjelmissaan Ahvenanmaan luontoa ja luonnonsuojelua. Maakunnan ympäristövastaava Håkan Kulves puhui metsästyksestä, hyljekannasta ja merikotkista. Lisäksi kuultiin hank-

keesta, jonka tarkoituksena oli löytää ja säilyttää Ahvenanmaalla harvinaisia kasveja, kuten mesiangervoa ja tikankonttia. (*Hangötidningen* 18.10.1979) Suojeluntarve oli todellinen, sillä muutama vuosi myöhemmin uutisoitiin, että viimeinen tunnettu mesikämmekän esiintymä Eckerössä tuhoutui tien leventämisen yhteydessä. (*Åland* 2.7.1981; *Åland* 10.7.1982) Lopulta kasvin todettiin kuolleen Suomessa sukupuuttoon ennen 1980-luvun puoliväliä (*Etelä-Suomen Sanomat* 7.10.1983; *Maaseudun Tulevaisuus* 15.10.1983; *Hufvudstadsbladet* 21.11.1983).

Muutama vuosi myöhemmin *Apu*-lehti tiivistä mesikämmekän kohtalon:

Vielä 1930-luvulla mesikämmekä kasvoi Hämeessä. Kasvi katosi, kun rehevä niitty raivattiin pelloksi ja osin metsitettiin. Ahvenanmaalla mesikämmekän kasvupaikkoja oli useita, mutta yhtä lukuunottamatta sielläkin sen kasvinsijat saivat saman kohtalon kuin Hämeessä. Viimeinen kasvupaikka tuhoutui vahingossa tienoikaisussa. Kämmevät hautautuivat metrisen sorapatjan alle. Tapaus oli luonnollisesti skandaali, jota ei olisi tapahtunut mikäli tieviranomaiset olisivat olleet asiasta perillä. (*Apu* 16.5.1986)

Hakusanat

Mesikämmekkää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1989 suomenkielisillä nimityksillä *mesikämmekkä* ja *mesikukka* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *honungsblomster*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa. 1987.

‘Mesikämmekkä (lettomesikämmekkä) – *Herminium monorchis*’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.40047>. Viitattu 27.2.2025.

Ryttäri, Terhi, Mika Kalliovirta ja Raino Lampinen. *Suomen uhanalaiset kasvit*. Tammi, Helsinki 2012.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura. 1936

Kuvalähteet

Kuva 1: Hans Hillewaert. *Herminium monorchis*, 2008. CC BY-SA 3.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herminium_monorchis_%28plants%29.jpg

Kuva 2: August Mentz ja Carl Hansen Ostenfeld. *Billeder af nordens flora*. G.E.C. Gad's forlag, København 1917. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain. <https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/8147656364>

Metsänemä

Epipogium aphyllum

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

metsänemä, skogsfru

Metsänemä on lehtivihreätön kämmekkälaji, joka elää sienijuuren varassa. Se saa tarvitsemansa ravinnon rihmaston kautta, eikä sen tarvitse yhteyttää. Kasvi näkyy maan pinnalla vain kukinta-aikana elo-syyskuussa, eikä kasvi kuki joka vuosi. Sen havaitseminen muille kuin harrastajille voi siis olla vaikeaa. Kasvi on Suomessa vaarantunut.

Kirjallisuuden mukaan lajista tehtiin Suomen alueella ensimmäisiä havaintoja jo 1700-luvulla, mutta varhaisimmat keräämämme lehtiaineistossa julkaistut havainnot

ajoituvat 1900-luvun alkuun. Suuri osa lehtiaineiston havainnoista oli kasviharrastajien tekemiä. Esimerkiksi Otto Vallenius kirjoitti vuonna 1905 *Luonnon Ystävä* -lehdessä tekemistään havainnoista: ”*Epipogium aphyllumi* löysin keväällä 1904 Pimeästä korvesta, Mätäsojan luota; ennen olen tavannut sen Tuhkamaassa”. (*Luonnon Ystävä* 3/1905)

Vuoden 1923 *Luonnon Ystävä* -lehdessä kansakoulunopettaja, pappi ja kasvien tutkija Olli Kyyhkynen kertoi kiinnostuksestaan metsänemään seuraavaa:

Kuva 2. Walter Hood Fitchin kuvaus metsänemästä Curtis's Botanical Magazine:ssä vuonna 1854.

Kyyhkynen esittelemät, vuosina 1904–1915 tehdyt havainnot metsänemästä sijoittuivat eri puolille Savon ja Pohjois-Savon metsäalueita. Hän teki kasvista havaintoja esimerkiksi Marttilan hovin perämetsistä, ketunpesän läheisyydessä ja Savosta ”erään sydänmaapuron kuivemmalla töyräällä”. Alueen kasvillisuus koostui havumetsästä, johon sekoittui haapaa, koivua ja raitaa. Marttilan Kolmisopin Pyssypuron korven synkässä metsässä metsänemä kasvoi Kyyhkynen mukaan puron törmällä.

Kyyhkynen havaitsi metsänemän Siilinjärven takamaastossa Taipaleen torpan lehtomaisesta ympäristöstä. Maaningalla hän teki havainnon Uuhimäen rinteeltä ja Nilsiässä Huutavan holoman yläpäässä Tahkomäen rinteeltä. Näiden esimerkkien perusteella metsänemä esiintyi monenlaisissa ympäristöissä, kuten havu- ja sekametsissä, lehtomaisissa metsissä, puronvarsilla sekä rinteillä. Sen kasvupaikat vaikuttivat liittyvän varjosiin ja kosteisiin ympäristöihin sekä vaihtelevaan maastonmuotoon. (*Luonnon Ystävä* 1/1923) Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran joulujulkaisussa vuonna 1935 retkeiltiin Äijänpellossa. Siellä kasvavaa metsänemää Niilo Salo kuvaa näin:

On myös sellaisia kasveja, jotka eivät ole ihania nähdä eivätkä hyviä syödä, mutta kuitenkin ovat huomion arvoisia. Harvinaisin on lehdetön metsänemä, mitättömän näköinen kämmekkä, joka kukkii vain muutaman päivän ja sitten sen maanpäälliset osat kuolevat. Se suosii kaikkein varjoisimpia paikkoja. (*Eteläpohjalaisten jouluku* 1.12.1935)

Urpolan luonnonpuiston perustamisen yhteydessä Virolahdelle vuonna 1943 muistutettiin

Jo kerran aikaisemmin (L. Y. 1916 N:o 3, siv. 97) olen tullut esittäneeksi eräitä havainnottani tästä omituisesta kasvista, joka, kuten jo silloin mainitsin, on aina aivan erikoisesti keräilyhaluani kiihoittanut. Mutta sitä se tuskin on tehnyt pelkän harvinaisuutensa vuoksi, sillä onhan maassamme muitakin, harvinaisempia-kin kasveja, vaan ehken yhtä paljon sen takia, että sen harvinaisuudessa on jotakin omituista, toisellaista kuin muilla kasveilla. Syynä sen harvinaisuuteen on nimittäin enemmän sen omituiset elämäntavat kuin itse niukka leveneminen. (--) Kasvi on siis levinnyt meilläkin yli maan, — ja kuitenkin on se harvinainen, jopa siihen määrään, että muutamat paljokin liikkuneet keräilijät eivät sano tavanneensa sitä koskaan luonnossa kasvavana.” (*Luonnon Ystävä* 1/1923)

sodan merkityksestä luonnon tuhoutumiselle, mutta myös säästymiselle. Salo-Urpalan kruununpuiston ympäröivät alueet paloivat laajalti sodassa kesällä 1941, mutta ”kuin ihmeen kautta” suojeltava alue säästy. Kuuden hehtaarin alueen kasvustoa kuvailtiin näin:

Osa luonnonpuistosta on lähdepuron varteen syntynyttä saniaislehtoa ja lehtokorpea, osa käenkaali-oravanmarja-lehtoa ja eteläistä käenkaali-sinivuokkotyyppiä; lisäksi tavataan lehtomaista kangasmetsää ja pienillä aloilla karumpaakin kasvillisuutta (maist. Lauri Toivarin tutkimusten mukaan). Jalojen lehtipuiden, lehmuksen, saarnen ja vaahteran, runsaus herättää huomiota. Muusta kasvistosta mainittakoon kotkansiipi (*Struthiopteris*), lehtisara (*Carex pseudocyperus*), metsänemä (*Epipogium*), keltavuokko (*Anemone ranunculoides*), konnanmarja, (*Actaea spicata*), lehto-orvokki (*Viola mirabilis*), linnunsilmä (*Chrysosplenium*), velho-lehti (*Circaea*), häpykannus (*Impatiens nolitangere*), imikkä (*Pulmonaria*), metsäpähkämö (*Stachys silvaticus*), kolmikkainen matara (*Galium triflorum*), tuoksumaratti (*Asperula odorata*), vuohenkaali (*Lactuca*). Monilla näistä lajeista on täällä ainoa tunnettu kasvupaikka koko seutukunnalla. (*Suomen Luonto* 3/1943)

1950-luvulla metsänemästä kirjoitettiin havaintoja Kristiinankaupungista, jossa se oli

nähty Pyhävuorella kasvamassa kahtena kesänä 1953 ja 1954. (*Hufvudstadsbladet* 16.9.1956) Alueen esiintymä mainittiin myös muutama vuosi myöhemmin: ”Pyhävuoren alueella viihtyy myöskin harvinainen lehdetön metsänemä” (*Helsingin Sanomat* 25.9.1959).

1960-luvun alussa puuhattiin luonnon-suojelualuetta Lohjan Karkalinniemen, joka pyrittiin säästämään huvila- ja vapaa-ajanrakentamiselta. Alueen puusto oli huomattavaa:

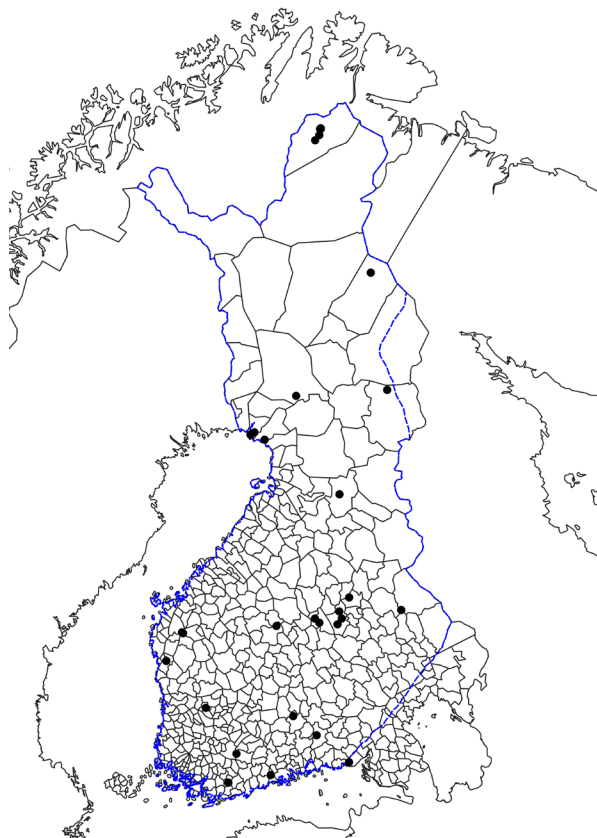
Paitsi pähkinäpensasta kohtaa Karkalinniemenessä runsaasti muitakin jalopuita. Erityisesti niinipuu eli metsälehmus, jallava, vaahtera, tammi ja metsäomenapuu viihtyvät täällä. Puiden ja uhkean pensaskasvillisuuden varjossa kukoistaa rikas aluskasvillisuus. Harvinaisina tavataan täällä myös lehtokielo ja hammasjuuri. (*Uusi Suomi* 25.8.1963)

Perusteena käytettiin myös alueen harvinaista kasvilajistoa: ”Mainittakoon erityisesti harvinaiset orkideat: punavalkku (*Cephalanthera rubra*), jolla täällä on ainoa jälkellä oleva kasvupaikka Suomessa, pesäjuuri (*Neottia nidusavis*) ja metsänemä (*Epipogium aphyllum*).” (*Nya Pressen* 17.3.1961; *Suomen Sosialidemokraatti* 18.3.1961) 1960-luvun alkuun sijoittuvat myös keräämämme aineiston pohjoisimmat metsänemähavainnot, jotka *Turun Eläin- ja Kasvitieteellisen Seuran* jäsenet tekivät retkellä Utsjoella vuonna 1961. (*Luonnon Tutkija* 4/1962)

Hakusanat

Metsänemää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *metsänemä* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *skogsfru*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Metsänemähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä Luonnon Tutkijassa ja Suomen Luonnossa 1800–1969.

1904–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Kirjallisuus

Kankainen, Ester. 'Epipogium aphyllum Sw. Utsjoella'. *Luonnon Tutkija* 4/1962.

Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa 1987.

Lampinen, R. ja T. Lahti. 'Havaintokartat (Epipogium aphyllum (koralli)metsänemä)'. *Kasviatlas 2023*. Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024.
<https://kasviatlas.fi/lajit/?key=mets%C3%A4nem%C3%A4&year=2023>.

'Metsänemä'. *Metsälajiesittely*. Suomen ympäristökeskus.
<https://www.ymparisto.fi/sites/default/files/documents/Mets%C3%A4nem%C3%A4.pdf>. Viitattu 27.2.2025.

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Kuvalähteet

Kuva 1: Ivar Leidus. *Epipogium aphyllum*, 2020. CC BY 4.0.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Epipogium_aphyllum_-_Alutaguse.jpg

Kuva 2: Walter Hood Fitch. Illustration of *Epipogium aphyllum* (as syn. *Epipogium gmelinii*, spelled *Epipogon gmelini*). *Curtis's Botanical Magazine* (vol. 80, ser. 3 no. 10 1854). Public Domain.
<https://tinyurl.com/mr3xwesz>

Neidonkenkä

Calypso bulbosa

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

neidonkenkä, neidenkenkä, Pohjan
neidenkenkä, Pohjan neidonkenkä,
Pohjolan neidonkenkä, tohtorinkukka,
norna

Neidonkenkä on pohjoisen havumetsävyöhykkeen kämmekkälaji. Se kasvattaa yhden, näyttävän kukan 10–20 cm pitkän varren päähän. Suomessa neidonkenkä on luokiteltu vaarantuneeksi ja rauhoitettu koko maassa.

Lajin suurimpina uhkina ovat metsien avohakkuut ja lumenauraus. Kasveja tuhoutuu myös yrityksissä siirtää niitä puutarhoihin. Kasvi ei nimittäin elä ilman sienikumpaniaan, joka korvaa sen juurakon.

Suomessa lajia tavataan Kemi-Rovaniemen seudulta ja Kuusamosta. Oulun ja Lapin lääneistä tunnetaan parisataa kasvupaikkaan.

Neidonkengällä on Pohjoismaissa varsin pitkä historia. Sitä kasvatettiin Uppsalan kasvitieteellisessä puutarhassa jo 1600-luvun loppupuolella. Kirjallisuuden mukaan neidonkenkä mainittiin Suomen alueella ensimmäisen kerran vuonna 1786. Keräämässämme lehtiaineistossa varhaisin maininta neidonkengästä on kesältä 1878, kun lämpötila kohosi lähelle kolmeakymmentä astetta ja luonto puhkesi kukkaan:

Rukiit alkaavat jo terää tehdä, tuomen ja pihlajan kukat tuoksuwat, merenranta

niittyjemme kaunistus, tuo muussa Suomessa tuntematon Pohjan esikko (*Primula sibirica*) on jo pari viikkoa kukkinut ja kaikkien kasvitutkijain ihastus, kaunisteräinen Neidonkenkä eli „Tohtorinkukka” (*Calypso borealis*) kukkii Kemin ja Kalkkimaan korwissa. (*Kaiku* 22.6.1878)

Havainnot katosivat lehdistöstä vuosikymmeniksi, mutta 1910-luvulla kasvia havaittiin esimerkiksi Salmin pitäjässä Laatokan rannalla. (*Luonnon Ystävä* 3/1916). Se kuuluu myös lapinkävijöiden havainnoimiin lajeihin, kuten Pohjois-Suomen kuruja tutkinut K. Airaksinen kirjoitti *Luonnon Ystävä* -lehdessä lokakuussa 1919:

Harvinaiset lapinvuokko, kivirikkolajit, lapinkynsimö, Lapin, pitkäpalko, alppihärkki, lumihanhikki y. m. ovat kelta- tai valkokukkaisia. Lopuksi vielä, huomattuamme kiviyrtejä ja raunioisia kallion raoissa, löydämme ujonnäköisen orkideein, Pohjan neidonkengän, syrjemmällä kasvavien kuusten varjosta. Lehtosammatkaan eivät puutu. Koivu, haapa ja joku kuusikin tavataan. (*Luonnon Ystävä* 4/1919)

Äänisen Karjalan esiintymästä kirjoitettiin jälleen jatkosodan yhteydessä. Hyönteistutkija Jouko Kaisila kuvasi kesän 1944 kokemuksiin:

Kesäkuun alkupuoliskolla näki siellä myöskin runsaanlaisesti neidonkenkää, *Calypso bulbosaa*. Sen sirot kukkavanat kohosivat monin paikoin säännöllisessä rivissä, ikään kuin istutettuina, pitkin jonkin pitkälle lahonneen puun sammaloitunutta pintaa. Kirjallisuudessa neidonkenkää ei mainita mädänsyöjäksi, mutta tämän havainnon perusteella voi otaksua lajilla kuitenkin olevan taipumusta siihen suuntaan. (*Luonnon Ystävä* 2/1945)

Mauno J. Kotilaisen *Luonnon Tutkijassa* julkaistujen havaintojen mukaan kasvia oli tavattu myös esimerkiksi Tervolassa Vähäjokivar-

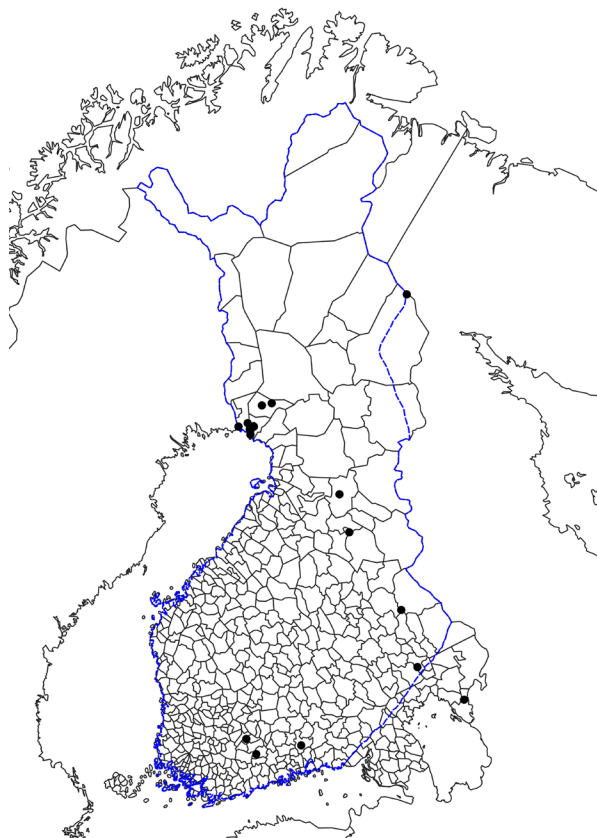

Kuva 2. Neidonkenkä Walter Müllerin ja Fritz Kraenzlinin Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten -teoksessa (1904).

ren alueella 1920-luvulla sekä Louelpalossa vuonna 1927. Paltamossa Jormuan Lehmi-mäellä laji havaittiin vuonna 1932. Lisäksi neidonkenkää kasvoi Iitin Kurkijoella, Hämeenlinnan Ahvenistonharjulla, ja tehtiinpä siitä havaintoja myös Riihimäeltä sotavuosina. (*Luonnon Tutkija* 2/1949) Neidonkenkä rauhoitettiin vuoden 1952 luonnonsuojelulaissa useiden muiden kasvien kanssa. (*Suomen Kuvalehti* 17.5.1952)

Neidonkenkää tavattiin 1960-luvun lopussa Pohjois-Suomessa ainakin Kolilla (*Suomen Luonto* 1/1969) ja Tohmajärvellä, jossa ”luonnonkasvillisuus on poikkeuksellisen rehevä ja lajirikas; keväisin kukkivat näsiäpen-sas ja neidonkenkä sekä tikankontti. Myös kookas ja komea ukonhattu mainitaan, samoin Salpausselän alueelle tyypilliset kasvit, keulankärki, linnunherne ja tyräkki.” (*Rajamme vartijat* 1.2.1970)

Neidonkenkähavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1878–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Neidonkenkää käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1970 suomenkielisellä nimityksellä *neidonkenkä* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *norna*, joka kuitenkin antaa poikkeuksellisen paljon vääriä tuloksia muun muassa siksi, että se on myös nimi. Näin ollen norna piti jättää hauista pois. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960 -luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

- Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.
- Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa 1987.
- Kotilainen, Mauno J. 'Pientä pakinaa eräistä silmälläpidettävistä kasveista'. *Luonnon Tutkija* 2/1949.
- Lappi, Esko. 'C. E. Sonck - Pielisjärven kasviston tutkija'. *Suomen Luonto* 1/1969.
- 'Neidonkenkä – *Calypso bulbosa*'. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.40083>. Viitattu 27.2.2025.
- 'Neidonkenkä'. *LuontoPortti-verkkosivusto*. <https://luontoportti.com/t/3274/neidonkenka>. Viitattu 27.2.2025.
- Ryttäri, Terhi, Mika Kalliovirta ja Raino Lampinen. *Suomen uhanalaiset kasvit*. Tammi, Helsinki 2012.
- Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura. 1936.

Kuvalähteet

Kuva 1: Thomas Goldberg. Macro photo of *Calypso bulbosa* growing in the Colorado foothills west of Denver, 2018. CC BY 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fairy_Slipper_Orchid.jpg

Kuva 2: Walter Müller ja Fritz Kraenzlin. *Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten*. R. Friedländer & sohn, Berlin 1904. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain. <https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/6022132370>

Noidanlukot

Botrychium

Teksti: Aino Jämsä ja Otto Latva

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä
noidanlukko, lāsbrāken

Noidanlukot ovat pienikokoisia saniais kasveja, joita on tunnistettu useita eri lajeja. Suomessa lajeja tavataan vain muutamia. Tällaisia ovat esimerkiksi ketonoidanlukko, lehtonoidanlukko, pikkunoidanlukko, pohjannoidanlukko, saunionoidanlukko ja suikeanoidanlukko. Suurin osa näistä lajeista on äärimmäisen uhanalaisia. Ainoastaan ketonoidanlukko on luokiteltu silmälläpidettäväksi lajiksi.

Kuten näiden kasvien nimikin antaa ymmärtää, niillä oli muinoin monia erilaisia merkityksiä. Noidanlukkoa on käytetty esimerkiksi kansanlääkinnässä, ja sillä on hoidettu

muun muassa verenvuotoa. Näihin kasveihin liittyi kuitenkin myös uskomus, että niiden avulla voidaan avata kaikki lukot. Tämä uskomus liittyy todennäköisesti kasvin lehden muotoon, joka muistuttaa vanhan avaimen koristelua.

Pohjolan luonnonkasvit -teoksen vuoden 1958 painoksessa käsitellään *botrychium*-suvusta tarkemmin vain ketonoidanlukkoa (*Botrychium lunaria*). Tämä laji on noidanluokoista ainoa, jonka teoksen kirjoittajat arvioivat jossain määrin yleiseksi. He nostavat esiin ketonoidanlukon vaatimattoman ulkonäön ja

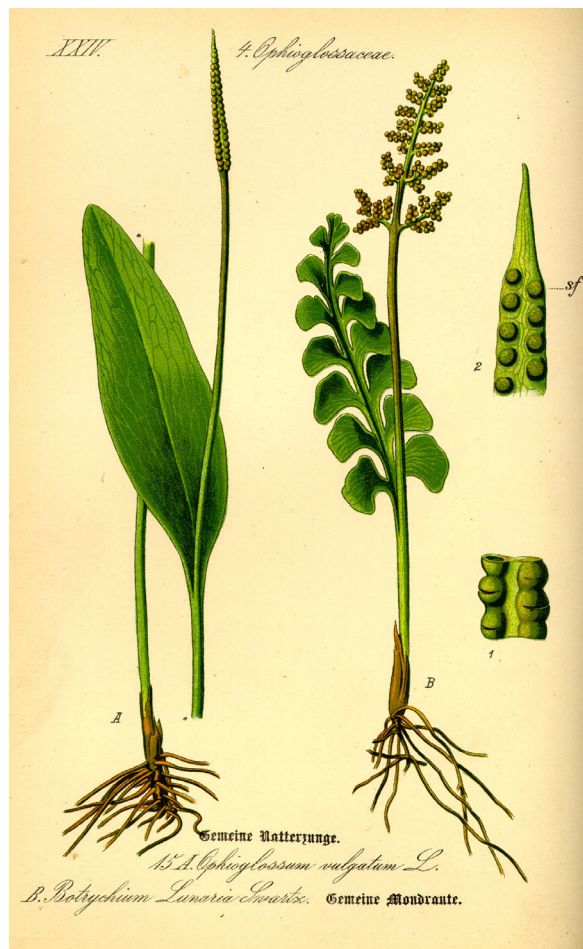
Kuva 2. Kuvassa oikealla ketonoidanlukko ja vasemmalla isokäärmeenkieli. Kuva on Otto Wilhelm Thomén teoksesta *Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz* (1885).

arvelevat, että senkin vuoksi kasvi voi jäädä havaitsematta.

Noidanlukot osaavat piiloutua hyvin. Nämä pienet sanikkaiset voivat jättää maanpinnalle ulottuvan version kasvattamatta ja elää maan alla jopa vuosia. Tässä noidanlukkoja auttavat niiden sienijuurikumppanit, joiden avulla ne saavat ravinteita. Noidanlukot elävät maan alla esimerkiksi silloin, jos kasvupaikka ei ole niille otollinen. Kesä voi olla esimerkiksi niille liian kuiva, tai muut ympärillä kasvavat kasvit voivat viedä paljon tilaa ja ravinteita.

Keräämässämme lehtiaineistossa on vain muutamia, hajanaisia havaintoja noidanluukoista. Varhaisin havainto julkaistiin *Luonnon Ystävä* -lehdessä vuonna 1907. Opettaja Anna Hagelin oli lähettänyt ilmeisesti lehden toimitukselle nähtäväksi erikoisen ”kuutavan noidanlukon” (*Botrychium lunaria*). Erikoiden tästä saniaisyksilöstä teki se, että sillä oli itiöpesäkkeitä myös varressa, mikä oli lehden mukaan epätavallista lajille. Latinankielisestä nimestä voi päätellä, että ”kuutavan noidanlukko” tunnetaan nykyään enemmän nimityksellä ketonoidanlukko. Tämän erikoisen noidanlukon oli poiminut Siilinjärven aseman vierestä oppilas Lauri Korhonen. (*Luonnon Ystävä* 10/1907)

Vuonna 1916 lehtori A. Rantaniemi esiteli *Societas Pro Fauna et Flora Fennica* -seuran kokouksessa harvinaista noidanlukkoa, latinankieliseltä nimeltään *Botrychium virginanum*. Rantaniemi oli poiminut kasvin Alatorniosta, mikä merkitsi lehden mukaan lajin pohjoisinta löytöpaikkaa. Kyseessä oli latinankielisestä nimestä päätellen lehtonoidanlukko. (*Helsingin Sanomat* 7.6.1916) *Forssan* lehden mukaan harvinaista noidanlukkoa tapasi mui-

den harvinaisuuksien ohella Somerossa Raute-
lan kosken varsilla (*Forssan lehti* 6.12.1921).

Selim Klockars kirjoitti vuonna 1956 suikeanoidanlukon (*Botrychium lanceolatum*) kuuluneen Pyhävuoren kasvillisuuteen, ja Börje Olson nimesi ketonoidanlukon vuonna 1959 kirjoittaessaan kesäkuun päivästä Pornaisissa (*Hufvudstadsbladet* 19.6.1959). Launeen lyseon koululaisista ”tarkkasilmäisimmät” olivat löytäneet Ahvenanmaalle suuntautuneella kasvi- ja perhosretkellä noidanlukkoja. (*Etelä-Suomen Sanomat* 16.6.1967). Unto Laine kirjoitti *Luonnon Tutkija* -lehdessä 1964, että noidanlukkolaji (*Botrychium boreale*) kasvoi runsaslukuisena Vekaran saarella Uudenkaupungin ulkosaaristossa (*Luonnon Tutkija* 2/1964).

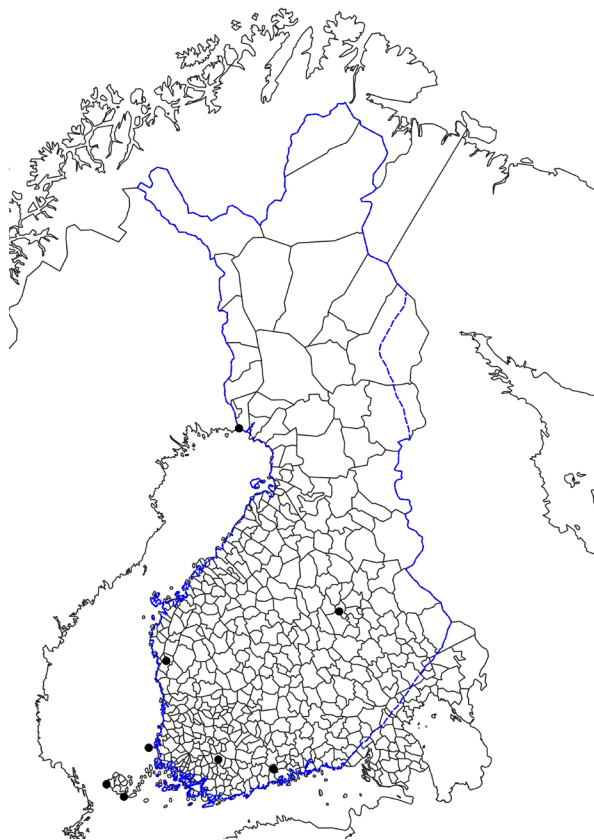
Vaikka noidanluukoista on keräämässämme aineistossa vain hajanaisia havaintoja, siitä kirjoitettiin lehdissä varsin paljon vuonna 1959. Tämä ei johtunut kuitenkaan siitä, että

kasvia olisi havaittu runsaasti Suomen alueella. Syy noidanlukkoa käsittelevien lehdistöaineiston määrään johtui samana vuonna julkaistun Eeva Kilven esikoisteoksen nimestä *Noidanlukko*.

Noidanlukot ovat käyneet yhä harvinaisemmiksi viime vuosikymmeninä, mikä

koskee myös lajeista yleisintä eli ketonoidanlukkoa. Noidanlukot viihtyvät perinteisillä keidoilla ja niityillä, joita niitetään säännöllisesti ja joilla eläimet laiduntavat pitäen muun kasvillisuuden kurissa.

Noidanlukkohavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* 1800–1969.

1907–1967

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Noidanlukkoja käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimista sanoma- ja aikakauslehdistä sekä *Luonnon Tutkija*- ja *Suomen Luonto* -lehdistä aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *noidanlukko* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *läsbräken*. Lisäksi aineistoa on haettu noidanlukkojen lajikohtaisilla suomen- ja ruotsinkielisillä nimityksillä, mutta digitoidusta lehtiaineistosta ei löytynyt tarkastelemaltamme ajanjaksolta hakuosumia näillä nimityksillä paria poikkeusta lukuun ottamatta.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Kurtto, Arto ja Leena Helynranta. *Helsingin kasvit*. Helsingin kaupungin ympäristökeskus, Helsinki 1998.

Raatikainen, Katja. *Rakkaudesta lajiin – Noidanlukot*. Metsähallitus, Vantaa 2014.

Kuvatiedot

Kuva 1. Benjamin Zwittnig. *Botrychium lunaria*, 2010. CC BY 2.5.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Botrychium_lunaria_PID1643-1.jpg

Kuva 2. Otto Wilhelm Thomé. 15. A. *Ophioglossum vulgatum*, B. *Botrychium lunaria*. Public Domain.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/15/Illustration_Ophioglossum_vulgatum0.jpg

Punavalkku

Cephalanthera rubra

Teksti ja aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

punavalkku, röd skogslilja, rödsysla

Punavalkku on monivuotinen kämmekkä, joka voi kasvaa jopa yli puolimetriseksi. Sen kukat ovat kasvin nimen mukaisesti punertavat tai sinipunaiset.

Keräämässämme lehtiaineistossa punavalkusta on julkaistu vain muutamia mainintoja. Laji mainittiin Suomessa rauhoitettuna vuonna 1939 (*Kaleva* 7.2.1939) ja *Suomen Luonto* -lehdessä rauhoitettujen kasvien luettelossa vuonna 1941 (*Suomen Luonto* 1/1941).

Vuonna 1952 *Västra Nyland* -lehdessä kerrottiin, että punakukkaista, kaunista punavalkkua tavattiin Lohjan alueella sekä Kirk-

konummen pohjoisosassa. (*Västra Nyland* 22.5.1952) *Uuden Suomen* mukaan kasvi esiintyi Lohjalla, Karjalohjalla ja Kirkkonummella (*Uusi Suomi* 19.6.1959). Paria vuotta myöhemmin *Ilta Sanomat* uutisoi, että luonnontieteilijät ajoivat ainutlaatuisen Karkalinniemen muuttamista luonnonsuojelualueeksi. Lehden mukaan Karkalinniemen kasvistoon kuului harvinaisia kämmeköitä, muun muassa punavalkku, jonka ainoa jäljellä oleva kasvupaikka Karkalinniemi uutisen mukaan oli. (*Ilta-Sanomat* 17.3.1961)

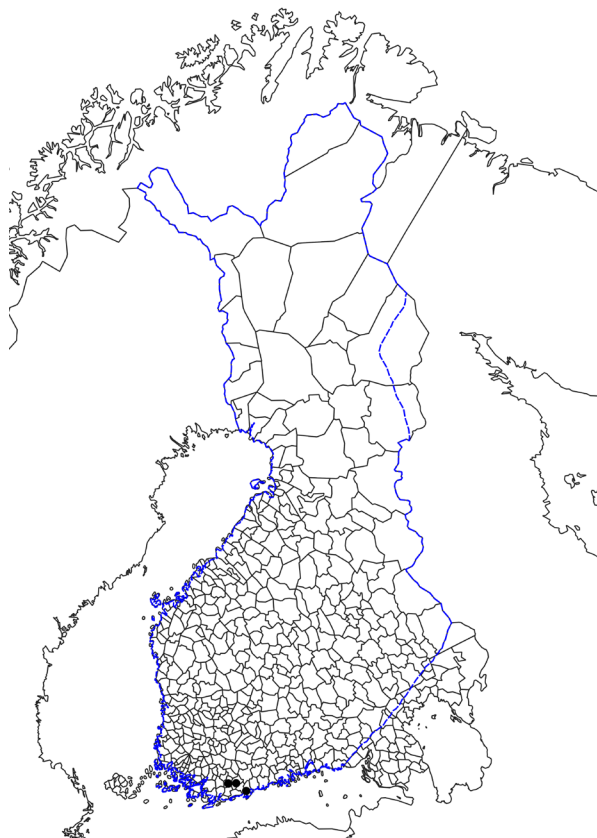

Kuva 2. Punavalkku Abbildungen der in Deutschland -teoksessa vuodelta 1904.

Pohjolan luonnonkasvit -teos (1958) toteaa punavalkusta, että se on “pohjoismaiden kasviston komeimpia, mutta samalla harvinaisimpia kämmeköitä”. Teoksen mukaan se kasvoi hyvin harvinaisena Varsinais-Suomen itäosassa sekä Länsi-Uudellamaalla.

Punavalkun luultiin hävinneen Suomesta 1980-luvulla, mutta uusia havaintoja tehtiinkin 1990-luvun alussa. Eniten lajia on tavattu Lohjalta ja toiseksi eniten nykyisen Salon alueelta. Punavalkku luokitellaan Suomessa nykyään äärimmäisen uhanalaiseksi. Sitä uhkaavat muutokset kuten rakentaminen sen kasvualueilla sekä kerääminen ja poiminta.

Punavalkkuhavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1952–1965

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Punavalkkua käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *punavalkku* sekä ruotsinkielisillä nimityksillä *röd skogslilja* ja *rödsysla*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

‘Cephalanthera rubra – punavalkku’. *Pohjolan kasvien pauloissa -blogi*.

<https://pohjolankasvienpauloissa.com/cephalanthera-rubra-punavalkku/>. Viitattu 27.2.2025.

‘Rauhoitetut kasvilajit’. *Suomen Luonto* 1/1941.

Kuvalähteet

Kuva 1: Hüseyin Cahid Doğan. *Cephalanthera rubra* labellum, 2019. CC BY-SA 4.0.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cephalanthera_rubra_labellum.jpg

Kuva 2: Walter Müller ja Fritz Kraenzlin. *Abbildungen der in Deutschland und den angrenzenden gebieten vorkommenden grundformen der orchideenarten*. R. Friedländer & sohn, Berlin 1904. New York Botanical Garden, LuEsther T. Mertz Library. Biodiversity Heritage Library. Public Domain.

<https://www.flickr.com/photos/biodivlibrary/6022130488>

Tikankontti

Cypripedium calceolus

Teksti: Noora Kallioniemi ja Aino Jämsä

Aineistonkeruu: Aino Jämsä

Lajista käytettyjä nimityksiä

tikankontti, lehtotikankontti,
isokukkainen tikankontti, käenvirsu,
tossukukka, guckusko

Tikankontti on kenties Suomen näyttävin orkidea. Se on isokukkainen, ruohovartinen kasvi, joka elää taimena ensin sopivan sienirihmaston varassa, kunnes kasvattaa ensimmäisen vihreän lehtensä. Monivuotinen kasvi leviää siementen avulla, ja sen pääasiallisia pölyttäjiä ovat maamehiläiset. Se on Suomessa rauhoitettu ja luokiteltu silmälläpidettäväksi.

Komea tikankontti tunnettiin Suomessa koristekasvina jo 1900-luvun alussa. *Puutarha*-lehti kuvaili kämmekkäkasvia näin:

Cypripedium calceolus (Tikankontti). Tämä etelä- ja länsisuomessa metsistyneenä kasvava *Orehidaae* heimon kuuluvu kummallinen kasvi on varsin huomattava eriskummallista kenkämäisistä vihreänkeltaisista kukkaisistaan, jonka verhot ja ylemmät terät ovat mustan ruskeita. (*Puutarha* 10/1903)

Samalla lehdessä pyydettiin huomioimaan, että kämmekkäkasvit ovat varsin herkkiä mui-

den kasvien vaikutukselle ja että niiden kasvu-
paikka on valittava huolella:

Taimia myydään jo useimmista puutaimistoista, mutta voidaan myös istuttaa metsätaimista, jolloinka on varsinkin huomioon otettava, että kaikki vieraiden kasvien juuret ovat tarkkaan poistettavat. Nämät kuin tulisivat tällaiseen hyvään maahan, ottaisivat pian ylivallan, jolloinka kämmenkkäis taimet pian häviäisivät. Tämä seikka on aina huomattava kaikkien metsätaimien istutuksessa. (*Puutarha* 10/1903)

Nelisenkymmentä vuotta myöhemmin *Maatalousnainen*-lehti ohjeisti Peräpohjolan naisia kauniin kukkapenkin kokoamisessa jatkosodan aikana seuraavasti:

Sitäpaitsi täällä on joukko kauniita luonnonvaraisia kukkia, joita voi siirtää monivuotiseen penkkiin, esim. kullero *Trollius europaeus*, tikankontti *Cypripedium calceolus*, rantakukka *Lythrum salicaria*, kielo *Convallaria majalis*ym., jotka viljeltyyn maahan siirrettyinä kehittyvät komeiksi yksilöiksi. (*Maatalousnainen* 4/1944)

Keräämässämme lehtiaineistossa varhaisimpia havaintoja luonnonvaraisesta tikankontista on julkaistu *Luonnon ystävä* -lehdessä vuonna 1905. Oopperalaulaja ja taidemaalari Otto Vallenius havaitsi kasvin Kemissä kesälä 1904 ja kertoi, että ”*Cypripedium calceolus* kukki myöskin hyvin runsaasti viime kesänä. Mukavin löytöpaikka sille on eräs lähde Puukokummun talon ja Jukan torpan välisen tien eteläpuolella.” (*Luonnon Ystävä* 3/1905) Kymmenisen vuotta myöhemmin kasvi havaittiin esimerkiksi kotiseutumatkalla Juuassa (*Karjalatar* 3.7.1915).

Seuraavalla vuosikymmenellä kasvitieteilijä Ilmari Paasio käsitteli *Luonnon Ystävä*

-lehdessä tikankontin ilmeisesti ainoaa esiintymispaikkaa Etelä-Savossa:

Ympäröiviltä korkeammilta paikoilta tulevat vedet pääsevät kulkeutumaan eteläänpäin jonkun sadan metrin päässä olevaan metsälampeen. Kosteus ei paikalla näinollen ole erikoisen suuri, eikä vesilätäköitä ja hitaasti virtaavia säännötömiä vesijuotteja, jommoiset tyypillisissä vesikorvissa ovat niin silmiinpistävät, ole ollenkaan. Kasvillisuustyyppi on lähinnä lehtokorpea, ollen turpeen paksuus tikankontin kasvupaikalla noin 75 cm. Tikankontti kasvaa noin 30x50 metrin suuruisella suorakaiteella, mutta ei tasaisesti levinneenä, vaan kuudessa pienemmässä ryhmässä, jotka ovat 5—20 metrin päässä toisistaan. Kussakin ryhmässä on muutamia kymmeniä maanpäällisiä varsia. (*Luonnon Ystävä* 5/1928)

Hän kertoo laskeneensa edellisenä kesänä yhteensä 200 vartta ja neljä vuotta aikaisemmin miltei saman määrän varsia. Laiduntava karja oli jonkin verran katkonut ja tallannut tikankonttia, mutta sen laaja juuriverkosto suojelisi Paasion mukaan kasvia katoamiselta. (*Luonnon Ystävä* 5/1928)

Tikankontti kasvoi Raja-Karjalassa esimerkiksi Leppäsyriässä (*Maatalous* 1/1930) ja Sortavalassa (*Suomen Sosialidemokraatti* 25.6.1932). Lisäksi sitä tavattiin Hiisjärven luonnonpuistossa, Aunuksen ja Vienan alueella (*Suomen Luonto* 2/1942) sekä Oulankajoen alajuoksulla (*Uusi Suomi* 6.11.1942). Kainuun tikankonttiesiintymille järjestettiin retki *Suomen Suotutkimusyhdistyksen* kesäkurssin yhteydessä: ”Lisäksi käydään Lautalahden eräällä suolla katsomassa maamme komeinta kämmeikkäistä Tikankonttia” (*Kaajaani* 13.6.1936). Kasvi kiinnosti myös koulu-laisia, ja kasvistoihin kerääminen joudutti sen katoamista (*Jouko* 1.1.1937).

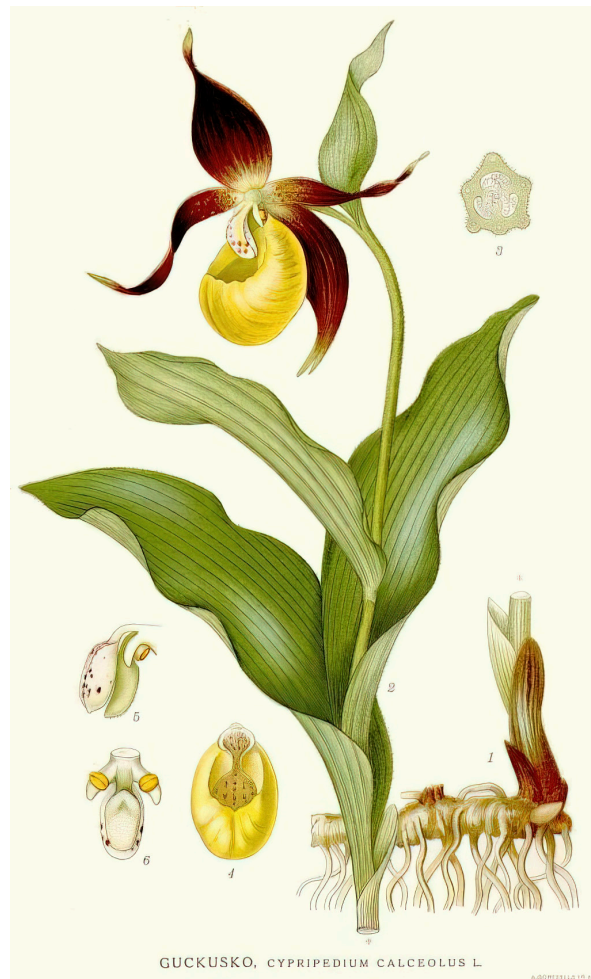
Tikankonttia tavattiin lukuisilla paikkakunnilla Pohjoisessa Suomessa 1940-luvulla ja muistutettiinpa samalla kasvin rauhoituksesta:

Kansanomainen nimitys tossukukka ilmaisee nimikään hyvin kukan muotoa. Pohjois-Suomessa tavataan tikankonttia ainakin Alatornion, Tervolan, Rovaniemen ja Kuusamon kalkkiperäisillä seuduilla ja rehevillä lettoniityillä ja korvissa, joissa se muodostaa usein laajojakin mitä ihastuttavimpia keltaisen ja kupariruskean kirjavoimia värimattoja. Koristekasvina on tikankontti harvinaisen kaunis ja kukkain ystävät hyvin mielellään somistavat sillä huoneensa. On kuitenkin huomattava, että tikankontti on harvinaisuutensa vuoksi koko maassa rauhoitettu, joten sen kauneutta voimme ihailla ainoastaan luonnossa. Tätä kasvia on mm. Rovaniemellä tänä vuonna myyty kimpuittain. Niin myyjät kuin ostajatkin ovat tietenkin olleet kasvin rauhoituksesta tietämättömiä, joten on syytä asiasta vastaisen varalle huomauttaa. (*Ilta-Sanomat* 14.7.1944)

Myös teoksessa *Pohjolan luonnonkasvit* (1958) kirjoitetaan, että paikoin runsaana kukkivaa tikankonttia kerättiin alkukesäisin suurina kimppuina. Kasvin arveltiin olevan häviämässä keräämisen takia, ja teoksessa todettiin painokkaasti, että tikankontin kerääminen koristeeksi tulisi lopettaa.

Tikankonttia havaittiin Laatokan Karjalassa kesällä 1944, jossa *Luonnon Ystävään* retkistään kirjoittanut hyönteistukija Jouko Kaisila liikkui varmaankin jatkosotaan liittyvissä toimissa:

On kuvaavaa Itä-Karjalalle, että vajaan viiden kilometrin päässä vanhasta asutuskeskuksesta, jota kunnioitetaan kaupungin nimellä, tapaa näin luonnontilassa

Kuva 2. Tikankontti Bilder ur Nordens Flora -teoksessa (1917–1926).

olevia seutuja. Meillä se ei olisi mahdollista, mutta Itä-Karjalassa sellaista esiintyy muuallakin. — Noissa varjoisissa kuusikoissa tapasi siellä täällä suorastaan valtavia tikankonttikasvustoja, joista eräästä suurimmista laskin kokonaista 170 kukkavartta! (*Luonnon Ystävä* 2/1945)

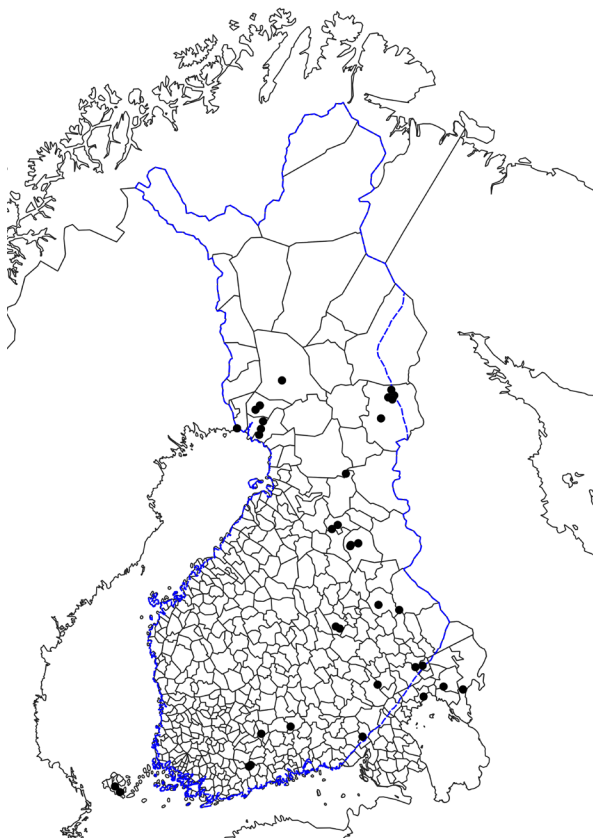
Tikankontti rauhoitettiin 1950-luvulla Ahvenanmaan maakuntahallituksen päätöksellä alueella kokonaan (*Uusi Suomi* 27.5.1953). Tämä ei kuitenkaan suojellut kasvia, vaan rakennustyöt uhkasivat sitä edelleen esimerkiksi Lammilla: ”Ennenkuin harjujono Matalamäkeä lukuunottamatta Lintulasta Lovonjärveen saakka julistettiin luonnonsuojelualueeksi, ehti mm. tietyö tuhota kasviharvinaisuuksia,

kuten tikankontin.” (*Suomen Sosialidemokraatti* 27.8.1961)

1960-luvun jälkeen tikankontti nousi esiin lähinnä sen vaarantuneisiin elinympäristöihin liittyvissä kirjoituksissa. Rakennushankkeet kavensivat kasvien elintilaa Ahvenanmaalla, jossa myös tikankontin elinympäristöjä uh-

kasivat jatkuvasti teiden ja rakennusten läheisyys (*Åland* 10.7.1982). 1980-luvulla tikan-
kontti kasvoi harvinaisena Ahvenanmaalla ja muutamissa paikoissa Etelä- ja Itä-Suomessa. Eniten sitä esiintyi pohjoisessa: Kainuussa, Kuusamossa ja Tervolan-Rovaniemen seuduilla. (*Apu* 16.05.1986)

Tikankonttihavainnot Kansalliskirjaston digitoimassa sanoma- ja aikakauslehtiaineistossa sekä *Luonnon Tutkijassa* ja *Suomen Luonnossa* 1800–1969.

1880- tai 1890-luku–1969

Kartan pohjana on Kotimaisten kielten keskuksen laatima pitäjäkartta vuodelta 1938.

Hakusanat

Tikankonttia käsittelevää aineistoa on haettu Kansalliskirjaston digitoimasta sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta aikaväliltä 1800–1969 suomenkielisellä nimityksellä *tikankontti* sekä ruotsinkielisellä nimityksellä *guckusko*. Lisäksi aineistoa on haettu 1940–1960-luvuilla julkaistuista aikakauskirjoista *Luonnon Tutkija* ja *Suomen Luonto*.

Kirjallisuus

‘Cypripedium calceolus – tikankontti, lehtotikankontti’. *Pohjolan kasvien pauloissa -blogi*.
<https://pohjolankasvienpauloissa.com/cypripedium-calceolus-tikankontti-lehtotikankontti/>.
Viitattu 27.2.2025.

Kalela, Aarno ja Heikki Väänänen (toim.). *Pohjolan luonnonkasvit*. WSOY, Helsinki 1958.

Korhonen, Mauri ja Seppo Vuokko. *Kämmekät, Suomen orkideat*. Forssan kustannus Oy, Forssa 1987.

Lampinen, R. ja T. Lahti. ‘Havaintokartat (Cypripedium calceolus (lehto)tikankontti)’. *Kasviatlas 2023*.
Helsingin Yliopisto, Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki 2024.
<https://kasviatlas.fi/lajit/?key=tikankontti&year=2023>. Viitattu 27.2.2025.

Suhonen, Pentti. *Suomalaiset kasvinnimet*. Suomalainen eläin- ja kasvitieteellinen seura. 1936.

‘Tikankontti (lehtotikankontti) – Cypripedium calceolus’. *Laji.fi-tietokanta*. Suomen lajitietokeskus.
<https://laji.fi/taxon/MX.40028>. Viitattu 27.2.2025.

Kuvalähteet

Kuva 1: Spialia. Frauenschuh nach Regen im Naturschutzgebiet Riedholz und Grettstädter Wiesen, 2019.
CC BY-SA 4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frauenschuh_%28Cypripedium_calceolus%29.jpg

Kuva 2: Carl Axel Magnus Lindman. Bilder ur Nordens Flora. Stockholm 1917–1926. Public domain.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:419_Cypripedium_calceolus.jpg